

Stichting

Pensioenfonds

F. van Lanschot

Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot
Hooge Steenweg 29, 5211 JN 's-Hertogenbosch
Postbus 1021, 5200 HC 's-Hertogenbosch
Telefoon: 073 - 640 85 65

Ingeschreven in het Handelsregister van de
Kamer van Koophandel onder nummer 41081009

Verslag over het boekjaar

1-1-2017 t/m 31-12-2017

Inhoud

	Pagina
Voorwoord	
Continuïteit en kostenbeheersing	5
Verlaging opbouw en aanpassing pensioenleeftijd	5
Financiële positie en risicomanagement	5
Aandachtspunten 2018	6
Meerjarenoverzicht	7
Bestuursverslag	11
Missie, visie en strategie	
Missie	13
Kernwaarden	13
Visie: waar staat het pensioenfonds over maximaal 5 jaar?	13
Strategie	14
Financiële positie	
Inleiding	15
Ontwikkeling van de dekkingsgraad	15
Herstelplan	17
Haalbaarheidstoets	17
Premie en opbouw 2017	17
Kostendekkende premie	18
Indexatie	18
Kosten	19
Ontwikkelingen pensioenfonds	
Inleiding	23
Continuïteit	23
Kostenbeheersing	23
Governance	23

Beleid pensioenfonds

Inleiding	27
Risicomanagementbeleid	27
Beleggingsbeleid	29
Communicatiebeleid	31
Vooruitblik 2018	32

Visitatiecommissie

Samenvatting rapport visitatiecommissie	33
Reactie Bestuur	35

Verantwoordingsorgaan

Oordeel verantwoordingsorgaan	37
Reactie Bestuur	39

Jaarrekening

Balans per 31 december	42
Staat van baten en lasten	44
Kasstroomoverzicht	46
Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling	47
Toelichting op de balans per 31 december	51
Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen	57
Gebeurtenissen na balansdatum	57
Toelichting op de staat van baten en lasten	58
Resultaatbestemming	65
Actuariële toelichting bij verzekeringstechnische analyse	66
Risicoparagraaf	68

Overige gegevens

Pensioenregelingen	79
Financiering	79
Toeslagbeleid	79
Uitvoering	81
Actuariële verklaring	82
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	84

Bijlage 1

Personalial per 31 december 2017	91
----------------------------------	----

Bijlage 2

Risicohouding pensioenfonds	95
-----------------------------	----

Bijlage 3

Aangesloten ondernemingen per 31 december 2017	97
--	----

Voorwoord

In dit jaarverslag legt het bestuur van het Pensioenfonds F. van Lanschot (hierna: het pensioenfonds) verantwoording af over het jaar 2017. De belangrijkste aandachtspunten voor 2017 waren:

Continuïteit en kostenbeheersing

Het bestuur heeft in 2016 in overleg met de werkgever vastgesteld dat er geen noodzaak is om op korte termijn een andere uitvoeringsvorm te kiezen. Het bestuur volgt uiteraard wel de relevante ontwikkelingen in de pensioenwereld. Dit zijn onder meer de ontwikkeling van de verschillende APF-initiatieven, het onderzoek van de werkgever naar de verschillende pensioenregelingen binnen de onderneming en de voorgenomen hervorming van het Nederlandse pensioenstelsel. Met deze ontwikkelingen in het achterhoofd is het afspreken van een nieuwe pensioenregeling door de sociale partners per 1 januari 2020 een natuurlijk moment om naar de opzet en de toekomst van het pensioenfonds te kijken. De uitvoeringskosten spelen hier onder meer een rol bij. Het pensioenfonds heeft in 2017 sociale partners meer inzicht gegeven in haar huidige uitvoeringskosten. Het bestuur heeft na analyse geconstateerd dat geen van de kostenposten geschrapt kan worden, omdat de kosten samenhangen met de kenmerken van de regeling en de manier waarop het pensioenfonds is ingericht en haar werkzaamheden uitvoert. Het bestuur is echter wel in het najaar van 2017 met alle uitbestedingspartijen in overleg gegaan om te komen tot een algehele verlaging van de uitvoeringskosten. Hierdoor zijn de kosten voor deze partijen in het totaal met bijna € 50.000 verlaagd voor 2018.

Verlaging opbouw en aanpassing pensioenleeftijd

Voor 2017 is het opbouwpercentage van de basisregeling verlaagd naar 1,739% in plaats van de beoogde 1,875%. Ook de beschikbare premiestaffel in de excedentregeling is verlaagd. In de communicatie aan deelnemers is hier uitgebreid bij stil gestaan en is ook aangegeven welke stappen deelnemers zelf kunnen zetten om hun pensioen aan te vullen. Inmiddels heeft het bestuur geconstateerd dat ook in 2018 de premie niet toereikend is om de volledige geambieerde pensioenopbouw in de basisregeling en premie-inleg in de excedentregeling te financieren. Als de economische omstandigheden niet wijzigen zal deze verlaging mogelijk ook in 2019 aan de orde zijn.

In 2017 is aan sociale partners de vraag voorgelegd of de pensioenrichtleeftijd net als de fiscale pensioenleeftijd gewijzigd moet worden naar 68 jaar. Sociale partners hebben besloten om de richtleeftijd inderdaad per 1 januari 2018 te wijzigen naar 68 jaar. In 2018 wordt hieraan aandacht besteed in de communicatie naar de deelnemers. Het communicatiebeleid komt op pagina 31 uitgebreider aan bod.

Financiële positie en risicomanagement

Aangezien het vermogen van het pensioenfonds bedoeld is voor de (toekomstige) uitkering van pensioen aan de deelnemers is de financiële positie van het pensioenfonds van groot belang. Schokken op de beurs, daling van de rente, stijging van de levensverwachting en wijzigingen in de berekeningsmethode hebben grote invloed op de financiële positie van het pensioenfonds.

Om nog beter grip te houden op de risico's van het pensioenfonds en de samenhang tussen de verschillende risico's heeft het bestuur een risicokader vastgesteld. Hierdoor kunnen risico's tussentijds beter worden gemonitord en kan het bestuur bepalen wanneer ingrijpen

nodig is om de toezegging aan deelnemers zoveel als mogelijk veilig te stellen. De financiële positie van het pensioenfonds komt in op pagina 5 uitgebreid aan bod. Het risicomanagement wordt verder toegelicht op pagina 27.

De Risico Management Commissie (RMC) heeft een herijking doorgevoerd van de impact van bestaande en bijkomende risico's, en de vigerende beheersmaatregelen opnieuw geëvalueerd en waar nodig bijgesteld. Naar aanleiding van de toenemende risico's op gebied van privacy, IT-security en bedrijfscontinuïteit heeft de RMC voorts in samenwerking met de Compliance Officer bij de uitbestedingspartijen een uitgebreid risico assessment uitgevoerd met als doel om meer inzicht te krijgen in de control environment van de uitvoerders t.a.v. de uitbestede processen op dit vlak en om na te gaan, of deze toereikend is om eventuele risico's te beheersen. Dit heeft omvangrijke informatie opgeleverd. Conclusie is, dat alle partijen voor dit moment voldoende maatregelen hebben getroffen om het IT-security risico te beheersen. Ook voldoen zij op de belangrijkste onderdelen aan de privacyregelgeving en allen zijn projectmatig bezig om te voldoen aan de AVG, die op 25 mei 2018 van kracht wordt.

De verdere ontwikkelingen worden gemonitord. Zelf heeft de RMC eveneens de nodige voorbereidingen getroffen voor een tijdige implementatie van de AVG. Verder heeft de RMC in het kader van een begin 2018 af te ronden nota beveiligingsbeleid onderzocht wat het inhoudt om alle mailverkeer van bij het fonds betrokken personeel encrypted te maken. Tot slot heeft de RMC geadviseerd om het standaard risicoprofiel van de lifecycle in de excedentregeling om te zetten van defensief naar neutraal. Dit is in het najaar doorgevoerd. Het standaard risicoprofiel is de default, die automatisch geldt voor elke deelnemer die niet zelf een keuze heeft gemaakt. De belangrijkste reden hiervoor was dat door de situatie op de financiële markten, waaronder de aanhoudend lage rentestand, met deze aanpassing een beter pensioenresultaat wordt verwacht met het neutrale profiel.

Aandachtspunten 2018

Voor 2018 heeft het bestuur, naast de gebruikelijke werkzaamheden, de volgende aandachtspunten geformuleerd:

- Voorbereiding met sociale partners op vernieuwing pensioenregeling per 2020.
- Onderzoek risicoprofiel excedentregeling.
- Tendertraject custodian en vermogensbeheeradministratie.
- Invulling Maatschappelijk Verantwoord Beleggen-beleid.
- Voorbereiding invoering wettelijke vereisten in verband met AVG en IORP2 richtlijn.

's-Hertogenbosch, 21 juni 2018

Meerjarenoverzicht

	2017	2016	2015	2014	2013
Aantallen					
Actieve deelnemers	1.155	1.157	1.188	1.257	1.343
Gewezen deelnemers	2.283	2.190	2.128	2.057	1.913
Pensioengerechtigden	778	748	702	666	642
Totaal	4.216	4.095	4.018	3.980	3.898
Financiële gegevens (in duizenden euro)					
Toeslagen					
Indexatie actieven	0,25% ¹⁾	0,00%	0,10%	0,00%	0,00%
Indexatie inactieven	0,25% ¹⁾	0,00%	0,10%	0,50%	0,00%
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Belegd vermogen	987.988	954.450	884.775	878.483	658.597
Directe en indirecte beleggingsopbrengsten	31.984	73.046	5.868	157.325	-15.063
Rendement op basis van total return ²⁾	3,30%	8,30%	0,70%	23,40%	-2,26%
Reserves					
Algemene reserve	138.120	90.650	84.727	131.009	55.660
Technische voorzieningen					
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	851.468	867.344	802.501	751.804	611.887
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	0	0	1.528	1.465	1.229
Totaal technische voorzieningen	851.468	867.344	804.029	753.269	613.116
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	28.662	29.559	28.991	29.538	26.934

1) Betreft de indexatie per 1-1-2018. Deze verhoging is ultimo 2017 reeds verwerkt in de technische voorziening en maakt derhalve onderdeel uit van het resultaat in boekjaar 2017.

2) Voor meer informatie wordt verwezen naar het hoofdstuk "Beleggingsbeleid" op pagina 29.

	2017	2016	2015	2014	2013
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	14.913	14.323	15.180	21.616	29.687
Pensioenuitkeringen eigen rekening	15.270	14.267	12.898	12.329	12.527
Vermogenssituatie en solvabiliteit					
Pensioenvermogen ¹⁾	1.018.250	987.553	917.747	884.278	668.776
Pensioenverplichtingen ¹⁾	880.130	896.903	833.020	753.269	613.116
Aanwezige dekkingsgraad ¹⁾	115,7%	110,1%	110,2%	117,4%	109,1%
Beleidsdekkingsgraad	114,1%	104,9%	112,5%	112,4%	n.v.t.
Vereiste dekkingsgraad	115,2%	116,0%	117,1%	113,0%	115,3%

1) De dekkingsgraad wordt berekend door het pensioenvermogen te delen door de pensioenverplichtingen. Per eind 2015 wordt de aanwezige dekkingsgraad op een nieuwe methodiek berekend door rekening te houden met het totale vermogen en de totale voorzieningen van het Pensioenfonds. Dit betekent dat vanaf eind 2015 het pensioenvermogen en de pensioenverplichtingen zijn verhoogd met respectievelijk de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers.

Mutatie verzekerdenbestand 2017

(Aantallen)

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers	Pensioen- gerechtigden	Totaal
Stand per 31 december 2016	1.157	2.190	748	4.095
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	149	0	0	149
Ontslag met premievrije aanspraak	-144	144	0	0
Waardeoverdracht	0	-8	0	-8
Ingang pensioen	-9	-30	56 ¹⁾	17
Overlijden	0	-4	-22	-26
Afkoop	0	-1	-2	-3
Andere oorzaken	2	-8	-2	-8
Mutaties per saldo	-2	93	30	121
Stand per 31 december 2017	1.155 ²⁾	2.283	778	4.216

Specificatie pensioengerechtigden

	2017	2016
Ouderdompensioen	553	535
Partnerpensioen	168	162
Wezenpensioen	57	51
Totaal	778	748

1) Inclusief partner- en wezenpensioen.

2) Inclusief 40 deelnemers met (gedeeltelijke) vrijstelling van premiebetaling.

Bestuursverslag

Missie, visie en strategie

Missie

Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot (het pensioenfonds) is opgericht om uitvoering te geven aan de door de werkgever F. Van Lanschot Bankiers N.V. vastgestelde pensioenregeling.

Het pensioenfonds heeft als missie alle huidige en toekomstige deelnemers te voorzien van de pensioenuitkeringen zoals in de reglementen vastgesteld en die, waar mogelijk, te indexeren voor prijsinflatie.

Kernwaarden

Betrouwbaar

Het pensioenfonds wil een betrouwbaar en integer pensioenfonds zijn. Het pensioenfonds streeft ernaar om zijn financiële verplichtingen waar te maken: een goed pensioen nu en in de toekomst. Het pensioenfonds voelt daarbij in toenemende mate ook verantwoordelijkheid om bij te dragen aan een leefbare, duurzame wereld voor haar deelnemers. Het bestuur en de commissies van het pensioenfonds stellen het belang van de deelnemers van het pensioenfonds bij iedere beslissing voorop.

Zorgvuldig

Het pensioenfonds staat voor zorgvuldige besluitvorming en evenwichtige belangenafweging. Het pensioenfonds staat voor correcte en kostenbewuste uitvoering van haar, grotendeels uitbestede, processen op het gebied van beleggen, risicomanagement, administratie en communicatie. (Persoonlijke) gegevens worden vertrouwelijk behandeld en deugdelijk beveiligd.

Alert

Het pensioenfonds is goed geïnformeerd, kijkt vooruit en weegt voortdurend kosten, risico en rendement af. Het pensioenfonds is kritisch op bestaand beleid en gemaakte keuzes. Het pensioenfonds neemt actie waar nodig.

Duidelijk

De communicatie van het pensioenfonds is begrijpelijk en zo veel mogelijk persoonlijk, deelnemersgericht en speelt in op de belevingswereld van de deelnemer. Het pensioenfonds is duidelijk: zegt waar het op staat en biedt handelingsperspectief.

Visie: waar staat het pensioenfonds over maximaal 5 jaar?

Voor het pensioenfonds zijn meerdere alternatieven mogelijk over een horizon van vijf jaar, waaronder:

- Zelfstandig voortbestaan
- Sluiting fonds en als gesloten fonds verder gaan
- Opgaan in een APF of BPF
- Opheffing en bestaande aanspraken onderbrengen bij een verzekeraar

Het oprichten van een eigen APF of een APF voor de financiële sector ziet het pensioenfonds nadrukkelijk niet als alternatief. Datzelfde geldt voor de mogelijkheid dat andere pensioenfonds zich bij het pensioenfonds aansluiten.

Een APF voor de financiële sector is in 2014/2015 uitvoerig onderzocht, maar niet tot stand gekomen omdat:

- Kostenbesparing op korte termijn niet haalbaar bleek: volledige harmonisatie van de regelingen was noodzakelijk voor significante kostenbesparing. Harmonisatie was op korte termijn niet haalbaar.
- Er concurrentie was van andere APF-en. De tarieven die deze APF-en aanboden waren veel lager, waardoor de in de business case beoogde groei voor het APF voor de financiële sector naar verwachting niet gehaald zou kunnen worden.

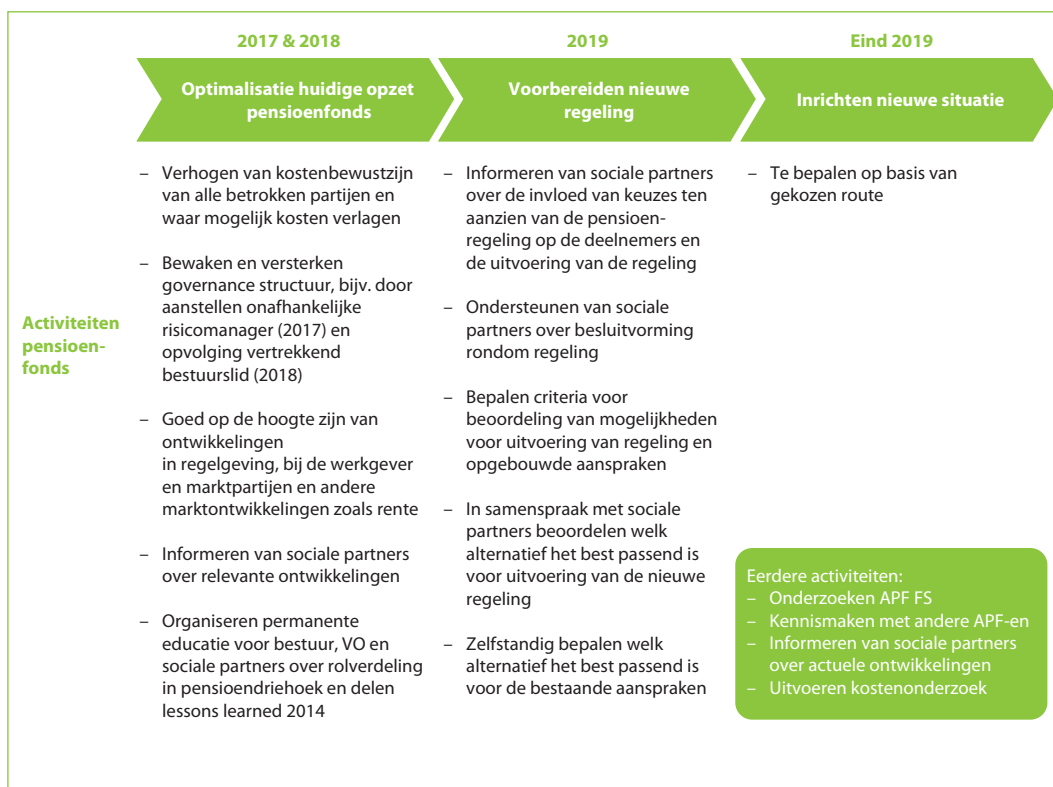
Welk alternatief het gewenste alternatief is voor de deelnemers van het Pensioenfonds, is sterk afhankelijk

van ontwikkelingen in regelgeving, bij de werkgever en marktpartijen en andere marktontwikkelingen zoals rente.

Er is geen noodzaak om op korte termijn een verandering aan te brengen: het pensioenfonds heeft een solide basis. Het pensioenfonds is zich bewust van haar zwaktes en bedreigingen en zet waar mogelijk stappen om deze te ondervangen (bijv. kostenanalyse en aanscherping kostendiscipline).

Het pensioenfonds bereidt zich goed voor op een keuze uit mogelijke alternatieven. De huidige uitvoeringsovereenkomst loopt tot 31 december 2019. Hierdoor zal kalenderjaar 2019 een natuurlijk moment zijn om met sociale partners een keuze uit deze alternatieven te maken.

Strategie

Financiële positie

Inleiding

Het doel van het pensioenfonds is om alle huidige en toekomstige deelnemers te voorzien van de pensioenuitkeringen zoals in de reglementen vastgesteld en deze waar mogelijk, te indexeren voor de prijsinflatie. Om dit doel te realiseren is de financiële positie van het pensioenfonds van groot belang.

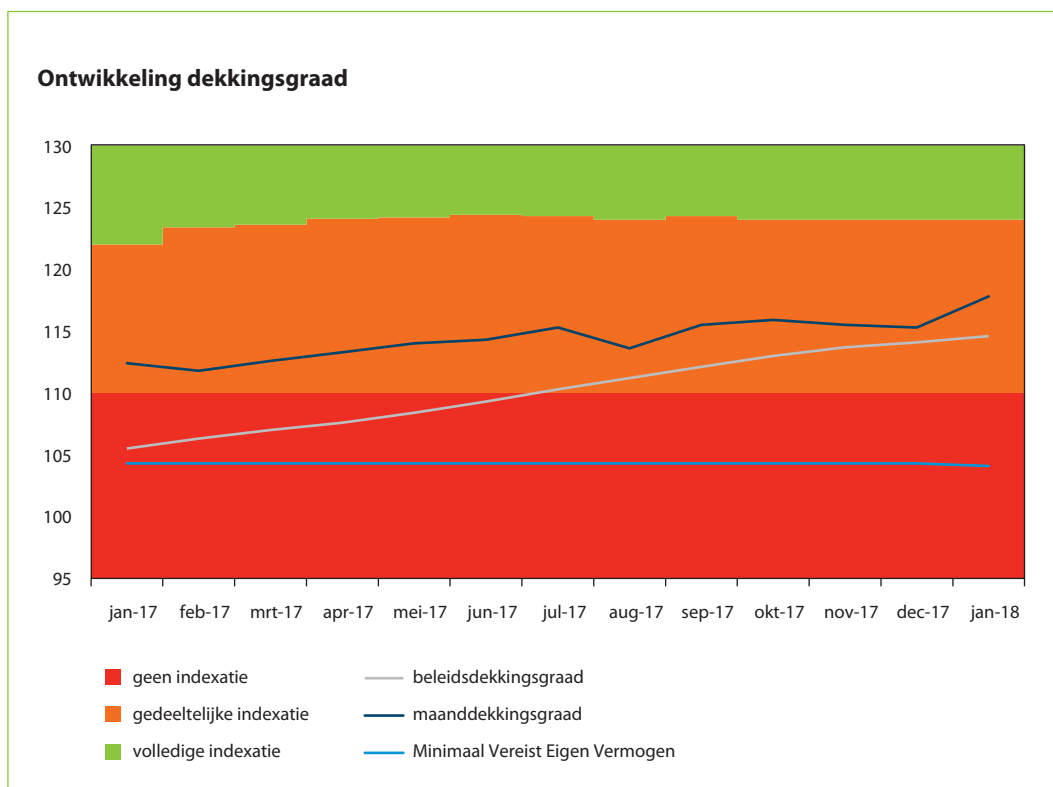
Ontwikkeling van de dekkinggraad

De beleidsdekkinggraad is leidend voor alle beleidsmaatregelen. De beleidsdekkinggraad is het gemiddelde van de maanddekkinggraad van de laatste 12 maanden.

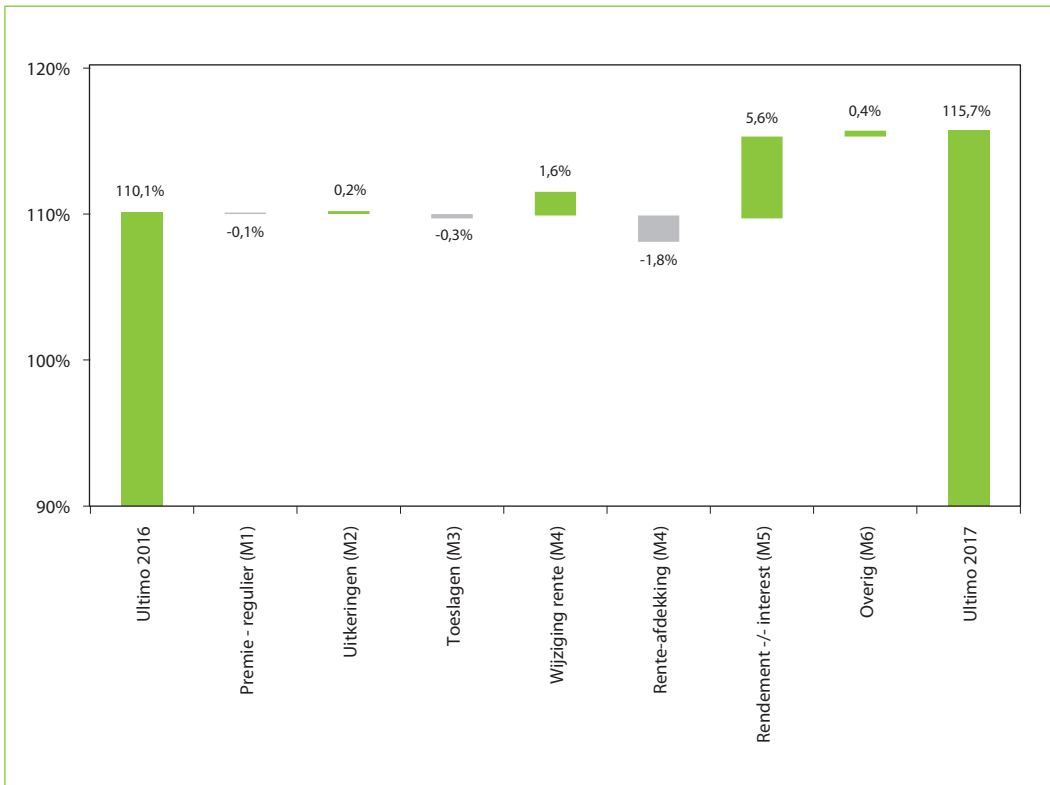
Door te werken met een gemiddelde is een pensioenfonds minder afhankelijk van dagkoersen. Beleidsmaatregelen als het toekennen van indexatie of een eventueel korten van opgebouwde aanspraken zijn gebaseerd op de beleidsdekkinggraad.

Op 1 januari 2017 was de beleidsdekkinggraad van het pensioenfonds 104,9%. De actuele dekkinggraad op datzelfde moment was 110,1%. Op 31 december 2017 was de beleidsdekkinggraad 114,1%. De actuele dekkinggraad op datzelfde moment was 115,7%.

In onderstaande grafiek is het verloop van de dekkinggraad te zien over 2017.

Hieronder wordt de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad uitgesplitst naar de verschillende componenten.

Toelichting bij de grafiek

- De premiemarge (feitelijke premie verminderd met benodigde premie voor inkoop pensioenaanspraken) heeft in 2017 een negatief effect van 0,1% gehad op de actuele dekkingsgraad.
- Het verrichten van uitkeringen heeft een positief effect gehad op de actuele dekkingsgraad van 0,2%, aangezien de dekkingsgraad gedurende 2017 hoger was dan 100%.
- Per eind 2017 is door het bestuur besloten om een toeslag van 0,25% toe te kennen aan deelnemers, slapers en gepensioneerden per 1 januari 2018. Dit heeft een negatief effect op de dekkingsgraad van (afgerond) 0,3%.
- Door de afname van de technische voorziening als gevolg van de wijziging van de rentetermijnstructuur gedurende 2017 is de actuele dekkingsgraad met 1,6% gestegen. –
- Tegenover deze stijging staat een daling van de dekkingsgraad van 1,8% als gevolg van de daling vermogen in verband met de renteafdekking. Per saldo is de actuele dekkingsgraad als gevolg van de wijziging van de rentetermijnstructuur met 0,2% gedaald.
- Het gerealiseerde rendement (na aftrek resultaat in verband met renteafdekking) was hoger dan het rendement benodigd om de aangroei van de voorziening te financieren. De actuele dekkingsgraad is hierdoor met 5,6% toegenomen.
- De overige oorzaken hebben op de actuele dekkingsgraad een positief effect van 0,4% gehad. Onder overige oorzaken zijn inbegrepen de resultaten op sterfte (0,2%), arbeidsongeschiktheid (0,2%), waardeoverdrachten (0,0%), omzetting kapitaal (0,1%), herverzekering (0,0%) en overig (-0,1%).

Herstelplan

Op 1 januari 2017 was de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds 104,9%. Volgens het nieuw Financieel Toetsingskader (nFTK) moest de beleidsdekkingsgraad op dat moment minimaal 115,2% zijn om te voldoen aan het vereist eigen vermogen. Daarom was het pensioenfonds verplicht om een herstelplan op te stellen.

Dit herstelplan is eind maart 2017 ingediend bij DNB. In het herstelplan maakt het pensioenfonds duidelijk hoe de beleidsdekkingsgraad weer boven het vereist eigen vermogen komt. DNB heeft het plan op 19 mei 2017 goedgekeurd.

Haalbaarheidstoets

Jaarlijks moeten pensioenfondsen een haalbaarheidstoets doen. Deze toets wordt uitgevoerd om na te gaan of het verwachte pensioenresultaat op basis van de gekozen beleggingsmix in lijn is met de vastgestelde risicohouding van het pensioenfonds.

De risicohouding is vastgelegd in paragraaf 2.2. van de Actuarieel en Bedrijfstechnische Nota (ABTN). Deze is opgenomen onder 'Beleidsdocumenten' op de website. U kunt de risicohouding ook terugvinden in bijlage 2 van dit jaarverslag.

Het pensioenresultaat bedroeg per 31 december 2016 99,7%. Dit pensioenresultaat was hoger dan het pensioenresultaat per 31 december 2015 (96,5%). De belangrijkste redenen voor deze stijging waren:

- De wijziging van de scenarioset (met name het verloop van de rente) heeft een positief effect.
- De wijziging van het strategisch beleggingsbeleid heeft een positief effect.
- De wijziging van het deelnemersbestand en de grondslagen hebben een beperkt positief effect.

Ondanks het feit dat het pensioenresultaat hoger was dan 97% (afgesproken grens om in overleg te gaan met sociale partners) heeft het bestuur overleg gehouden met sociale partners om hen te informeren over de uitkomsten van de haalbaarheidstoets.

Dit overleg heeft op 21 juni 2017 plaatsgevonden.

Aanpassingen van het beleid werden niet nodig bevonden.

Het blijft een aandachtspunt om de deelnemers, met name de jongeren, te informeren dat compensatie van de prijsinflatie (indexatie) de komende 10-15 jaar hoogstwaarschijnlijk niet of slechts gedeeltelijk mogelijk is. Deze boodschap wordt in alle relevante communicatie-uitingen voor deelnemers en pensioengerechtigden opgenomen.

Premie en opbouw 2017

Eind 2014 is bij het tot stand komen van de pensioenregeling 2015 door de werkgever met de ondernemingsraad een vaste premie van 20,5% van de totale loonsom (tot de maximale loongrens) afgesproken voor de periode 2015-2019. Actieve deelnemers betalen een eigen bijdrage conform het arbeidsvoorwaardenreglement van 5% van het pensioengevend salaris. De eigen bijdrage maakt onderdeel uit van de vaste premie van 20,5%.

Jaarlijks aan het eind van het jaar toetst het bestuur of de vaste premie voldoende is om het opbouwpercentage en de premiestaffel uit de excedentregeling te financieren. Met het verantwoordingsorgaan is afgesproken dat zij jaarlijks worden betrokken bij de vaststelling van hoogte van de pensioenopbouw en beschikbare premie voor het komende jaar. Eind 2016 is met het verantwoordingsorgaan het adviestraject over de premie en pensioenopbouw voor 2017 in gang gezet.

In 2015 en 2016 heeft het bestuur van het pensioenfonds de beoogde opbouw van 1,875% in de basisregeling toegekend.

Hoewel er sprake was van een tekort in de premie heeft het bestuur besloten om dit tekort ten laste te laten komen van de dekkingsgraad.

Premie onttrekken aan de reserves van het pensioenfonds heeft, als dit structureel gebeurt, negatieve gevolgen voor alle deelnemers van het pensioenfonds, zoals niet indexeren of mogelijk zelfs het moeten korten van opgebouwde rechten.

Het bestuur heeft besloten dat gedurende de premievaste periode (2015 t/m 2019) maximaal 0,5% van de dekkingsgraad mag worden aangewend om eventuele tekorten in de premie te compenseren.

In de periode 2015 t/m 2017 is totaal 0,5% van de dekkingsgraad gebruikt. Daarom heeft het bestuur besloten om het opbouwpercentage voor 2017 te verlagen naar 1,739% in plaats van het geambieerde opbouwpercentage van 1,875%.

Ook de beschikbare premiestaffel voor de excedentregeling is in 2017 verlaagd met 3,41%.

Kostendekkende premie

In de onderstaande tabel wordt de zuivere en de gedempte kostendekkende premie over boekjaar 2017 weergegeven, gesplitst naar de verschillende componenten.

Zuiver en gedempte kostendekkende premie 2017

(x €1000)

Kostendekkende premie	Zuiver	Gedempt
Actuarieel benodigde koopsom voor pensioenopbouw	10.160	4.426
Actuarieel benodigde koopsom voor risicodekking		
– Partnerpensioen en ANW-hiaat	629	275
– Premievrijstelling	410	179
Solvabiliteitsopslag	1.886	836
Opslag voor uitvoeringskosten	791	791
Negatief resultaat op kosten	0	0
Actuarieel benodigde koopsom voor voorwaardelijke onderdelen	0	2.672
Beschikbare premie	2.640	2.640
Totaal	16.516	11.819

Zuiver kostendekkende premie

- De actuarieel benodigde koopsom voor pensioenopbouw is vastgesteld op basis van de rentetermijnstructuur per 31 december 2016 zoals deze is gepubliceerd door DNB.
- De solvabiliteitsopslag is gelijk gesteld aan het vereist eigen vermogen (risico fonds) per 31 december 2016 (16,6%) verhoogd met 1% over de beschikbare premie voor de excedentregeling.

Gedempte kostendekkende premie

De actuarieel benodigde koopsom voor pensioenopbouw is gebaseerd op het verwacht rendement. Bij het vaststellen van het verwacht rendement wordt rekening gehouden met de maximale parameters, zoals vastgelegd in artikel 23a eerste lid van het Besluit Financieel Toetsingskader pensioenfondsen. Ten behoeve van de vaststelling van de gedempte kostendekkende premie hanteert het pensioenfonds een reëel rendement van 2,4% (verwacht rendement van 4,4% verminderd met verwachte toeslag ad 2%). Dit reële rendement is gebaseerd op de situatie per 30 september 2014.

Feitelijke premie

Over het boekjaar 2017 is in totaal 14.912 aan reguliere premie ontvangen. De feitelijke premie is gelijk aan 20,5% van de salarissom.

De feitelijk ontvangen premie in 2017 is hoger dan de gedempte kostendekkende premie, maar lager dan de zuiver kostendekkende premie.

Indexatie

Per 1 januari 2018 zijn de pensioenen en de lopende pensioenuitkeringen van alle deelnemers verhoogd met 0,25%.

Uitgangspunt voor de verhoging van de pensioenen is de prijsindex (inflatie). De prijzen zijn in de periode oktober 2016 tot oktober 2017 met 1,47% gestegen. De indexatieachterstand loopt hierdoor met 1,22% op.

Het pensioenfonds streeft ernaar om de pensioenen mee te laten groeien met de inflatie. Indexatie is afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds, want het pensioenfonds moet verplicht bepaalde financiële buffers aanhouden.

Regels voor indexatie:

- Bij een beleidsdekkingsgraad lager dan 110% mag geen toeslag worden verleend.
- Boven 110% kan toeslag worden verleend als er genoeg vermogen beschikbaar is om de te verlenen toeslag naar verwachting ook in de toekomst te kunnen verlenen.

In de praktijk betekent dit dat volledige toeslagverlening bij het pensioenfonds pas mogelijk is bij een beleidsdekkingsgraad vanaf ongeveer 124%. Afhankelijk van de ontwikkeling van de rentestand kan deze grens jaarlijks verschuiven.

Door deze strengere regels is het de komende 10-15 jaar waarschijnlijk niet mogelijk is om de pensioenen volledig aan te passen aan de inflatie.

De afgelopen jaren zijn de volgende toeslagen verleend:

Inactieve deelnemers

Jaar per 1 jan.	Toeslag	Prijs- stijging oktober	
		(CBS)	Vershil
2018	0,25%	1,47%	1,22%
2017	0,00%	0,00%	0,00%
2016	0,10%	0,39%	0,29%
2015	0,50%	0,70%	0,20%
2014	0,00%	0,90%	0,90%
2013	0,00%	2,00%	2,00%
2012	0,00%	2,30%	2,30%
2011	0,00%	1,40%	1,40%
2010	0,00%	0,40%	0,40%
2009	0,00%	2,50%	2,50%
Achterstand			11,21%

Actieve deelnemers

Jaar per 1 jan.	Toeslag	Prijs- stijging oktober (CBS)/ loon- index	
		Vershil	
2018	0,25%	1,47%	1,22%
2017	0,00%	0,00%	0,00%
2016	0,10%	0,39%	0,29%
2015 ¹⁾	0,00%	0,00%	0,00%
2014	0,00%	0,00%	0,00%
2013	0,00%	0,00%	0,00%
2012	1,25%	1,25%	0,00%
2011			
2010			
2009			
Achterstand			1,51%

Kosten

Het bestuur van het pensioenfonds vindt het net als de gehele pensioensector belangrijk om transparant te zijn over de kosten van het pensioenfonds. Conform het in februari 2016 door de Pensioenfederatie herziene document Aanbevelingen uitvoeringskosten zijn in navolgend kostenoverzicht de kosten van het pensioenbeheer en vermogensbeheer opgenomen.

Pensioenbeheer

De kosten van het pensioenbeheer bestaan onder andere uit de kosten van uitbesteding van de pensioenadministratie, bestuurskosten en de kosten van in- en extern toezicht.

1) Tot 2015 werden de pensioenrechten van actieve deelnemers indien mogelijk verhoogd op basis van de loonindex i.p.v. de prijsindex.

2) Tot 2012 was een eindloonregeling van toepassing. Indexatie voor actieve deelnemers is hierbij niet aan de orde.

	2017	2016
Totaal pensioen-beheerkosten	€ 1.227.000	€ 1.282.000
Per (actieve en pensioen-gerechtigde) deelnemer	€ 634,76	€ 672,97

Voor bestuursleden, leden van de beleggingscommissie, de communicatiecommissie, de risicomanagementcommissie, de visitatiecommissie en het verantwoordingsorgaan, die niet werkzaam zijn bij Van Lanschot Bankiers, is een vergoedingsregeling van toepassing.

Over 2017 zijn de volgende bedragen vergoed:

Bestuur	€ 127.000
Commissies	€ 14.000
Verantwoordingsorgaan	€ 7.000
Visitatiecommissie	€ 24.000

Vermogensbeheerkosten

De totale kosten voor de uitvoering van het vermogensbeheer over 2017 bedragen € 4,3 mln (2016: € 5,3 mln). Dit bedrag is vastgesteld op look through basis en bestaat uit zowel directe kosten ('zichtbare' kosten, die het pensioenfonds op factuurbasis betaalt) als uit indirecte kosten (kosten voor vermogensbeheer of transacties die verwerkt zijn in het rendement van het pensioenfonds). De kosten liggen in absolute zin lager dan in 2016 en zijn ook uitgedrukt als percentage van het gemiddeld belegd vermogen gedaald: van 0,56% in 2016 naar 0,44% in 2017. De lagere kosten zijn vrijwel volledig het gevolg van het besluit om afscheid te nemen van de allocatie naar hedgefondsen. De verkoop van hedgefondsen heeft vrijwel volledig plaatsgevonden in de eerste helft van 2017. Met de daling van de kosten wordt de trend doorgezet van de afgelopen jaren. In 2014 bedroegen de kosten vermogensbeheer namelijk nog circa 0,64% over het gemiddeld belegd vermogen.

In onderstaande tabel zijn de kosten vermogensbeheer voor 2017 per categorie weergegeven:

(x € 1.000)		2017	2017	2016
Gemiddeld belegd vermogen		968.740	968.740	953.491
Fiduciare kosten	Kosten voor fiduciair management en oversight management	956	0,10%	0,11%
Beheerkosten inclusief performance gerelateerde kosten ¹⁾	Kosten voor het portefeuillebeheer door externe vermogensbeheerders	2.077	0,21%	0,32%
Transactiekosten	Brokerkosten en marktimpactkosten die gemaakt worden bij het doen van transacties	786	0,08%	0,08%
Overige kosten	Kosten die zijn gemaakt voor de bewaarbank, de beleggingsadministratie, advieskosten, de kosten voor het bestuursbureau en overige kosten	431	0,04%	0,04%
Totale kosten		4.250	0,44%	0,56%

1) Onderdeel van deze component zijn ook de prestatiegerelateerde vergoedingen afkomstig van hedgefondsen ter grootte van in totaal € 0,2 mln (of 0,02%).

Onderverdeling directe en indirecte kosten

In onderstaande tabel zijn de kosten (in %) voor 2017 weergegeven, onderverdeeld in directe en indirecte kosten:

	Directe kosten	Indirecte kosten	Totale kosten
Fiduciaire kosten	0,03%	0,07%	0,10%
Beheerkosten	0,01%	0,21%	0,21%
Transactiekosten	0,00%	0,08%	0,08%
Overige kosten	0,04%	0,00%	0,04%
Totale kosten	0,08%	0,36%	0,44%

De directe kosten zijn afgeleid van de kosten zoals deze ook in de jaarrekening naar voren komen. Het gaat hierbij om daadwerkelijk afgerekende kosten. Hierop zijn enkele correcties aangebracht om beter inzicht te geven in de kosten van 2017. De directe kosten komen neer op € 0,75 mln of 0,08% van het gemiddeld belegd vermogen, hetgeen in mindering gebracht dient te worden op het bruto rendement om tot het netto rendement te komen.

De indirecte kosten van € 3,5 mln (0,36% van het gemiddeld belegd vermogen) zijn reeds verwerkt in het beleggingsrendement. Bij het vaststellen van deze kosten wordt evenals in voorgaande jaren gebruik gemaakt van schattingen:

De indirecte beheerkosten worden geschat op basis van de Ongoing Charges Figures (OCFs) of Total Expense Ratio's (TERs) van de beleggingsfondsen in de portefeuille of andere contractuele afspraken.

Voor de indirecte transactiekosten wordt gebruik gemaakt van opgaves van vermogensbeheerders over kosten van transacties en schattingen op basis het transactievolume per beleggingscategorie, de gemiddelde transactiekosten en marktimpact van de betreffende categorie.

Vergelijking van kosten vermogensbeheer

De kosten voor het vermogensbeheer van verschillende pensioenfondsden zijn onderling niet goed te vergelijken. Nadrukkelijk wijst het bestuur er op dat ieder pensioenfonds op een eigen wijze stuurt op rendement en risico en dat de kosten daar een uitvloeisel van zijn. Een deel van de kosten voor vermogensbeheer is inherent aan de aard van de regeling, de opbouw van de deelnemerspopulatie en het ambitieniveau.

De volgende aspecten spelen een rol bij de kosten van het pensioenfonds:

Beleggingsmix: het pensioenfonds maakt keuzes tussen verschillende beleggingen, waarbij rekening wordt gehouden met de verschillende risico's. De beheerkosten van beleggingen kunnen onderling behoorlijk verschillen.

De mate van actief of passief beheer: het pensioenfonds maakt per onderdeel van de beleggingsportefeuille op zorgvuldige wijze een keuze voor de mate van actief of passief beheer. Actief beheer is over het algemeen duurder dan passief management.

De mate van intern of extern beheer: het pensioenfonds heeft gekozen voor volledige uitbesteding van het vermogensbeheer.

Directe of indirecte beleggingen: het pensioenfonds maakt bij de samenstelling van de beleggingsportefeuille per categorie een keuze voor direct of indirect beleggen door middel van beleggingsfondsen.

Schaalgrootte: het pensioenfonds heeft een vermogen van circa € 968 miljoen en vormt daarmee qua vermogen een klein tot middelgroot pensioenfonds.

Kwaliteit van het risicobeheer: Het pensioenfonds maakt gebruik van verschillende adviseurs en beheerders. Dit draagt bij aan de kwaliteit en de onafhankelijkheid maar brengt wel kosten met zich mee.

In 2017 heeft het bestuur meegedaan aan het IBI benchmark onderzoek. Hierin worden de kosten voor vermogensbeheer van verschillende pensioenfondsen met elkaar vergeleken. Door inzicht te krijgen in de kostenstructuur bij andere pensioenfondsen kan het bestuur bepalen of de huidige prijsafspraken nog marktconform zijn.

Ontwikkelingen pensioenfonds

Inleiding

In dit hoofdstuk leggen we verantwoording af over de ontwikkelingen binnen het pensioenfonds.

Welke aandachtspunten heeft het bestuur van het pensioenfonds zichzelf gesteld voor 2017 en zijn deze doelen behaald?

Doelstellingen 2017:

- Continuïteit van het pensioenfonds
- Kostenbeheersing
- Verlaging pensioenopbouw en beschikbare premie
- Wijziging fiscale pensioenleeftijd van 67 jaar naar 68 jaar per 1 januari 2018
- Financiële positie en risicomanagement

De financiële positie en de verlaging van opbouw en beschikbare premie is in het vorige hoofdstuk toegelicht.

Continuïteit

Het bestuur heeft in 2016 in overleg met de werkgever vastgesteld dat er geen noodzaak is om op korte termijn voor een andere uitvoeringsvorm te kiezen. Besloten is te volgen hoe de verschillende APF-initiatieven zich ontwikkelen. Daarnaast is de werkgever bezig met een onderzoek voor de verschillende pensioenregelingen binnen de onderneming. En werkt de overheid aan hervormingen van het Nederlandse pensioenstelsel. Het bestuur en sociale partners willen deze ontwikkelingen afwachten en de uitkomsten meenemen in de afwegingen voor de toekomst.

De vaste premie-afspraken van sociale partners loopt af op 31 december 2019. Het bestuur gaat daarom in 2018 met sociale partners in overleg over de mogelijkheden voor de pensioenregeling vanaf 2020. Hierbij komt zowel de vormgeving van de pensioenregeling als de uitvoeringsvorm aan de orde.

Het in stand houden van een eigen pensioenfonds is geen doel op zich voor het bestuur en sociale partners. Het is van belang om de voor- en nadelen van het pensioenfonds en mogelijke alternatieven naast elkaar te zetten om een gedegen besluit te nemen voor de toekomst.

Kostenbeheersing

De uitvoeringskosten voor de pensioenregeling spelen een belangrijke rol bij de afwegingen voor de toekomst. Het pensioenfonds heeft in 2017 een uitgebreide analyse gedaan van de uitvoeringskosten om te bepalen of er kostenposten zijn die flink verlaagd of geschrapt kunnen worden. Bovendien kan met deze analyse meer inzicht worden verschaft aan de sociale partners. De kosten van het pensioenfonds hangen samen met de kenmerken van de pensioenregeling en de manier waarop het pensioenfonds is ingericht en haar werkzaamheden uitvoert. Het bestuur is in het najaar van 2017 in overleg gegaan met alle uitbestedingspartijen om de uitvoeringskosten op die manier te verlagen. Hierdoor zijn de kosten voor 2018 voor deze partijen met bijna € 50.000 verlaagd.

Governance

Governance gaat over de manier waarop het pensioenfonds bestuurd wordt. In deze paragraaf geven we aan welke wijzigingen in 2017 hebben plaatsgevonden binnen het bestuur en de commissies van het pensioenfonds. In bijlage 1 is een overzicht opgenomen met personalia van alle bij het pensioenfonds betrokken personen en organisaties. Daarnaast geven we een overzicht van de manier waarop het bestuur vorm heeft gegeven aan de governance.

Wijzigingen in het bestuur

Op 9 november 2017 is de heer Van de Ven benoemd als bestuurslid nadat zijn opleidingstraject en de toetsing door DNB was afgerond. Hij is in december 2016 toegetreden tot het bestuur als aspirant bestuurslid.

Wijzigingen in de commissies

In april 2017 is afscheid genomen van de heer Poppe als voorzitter van de risicomanagementcommissie en is de heer Verberne benoemd als voorzitter van deze commissie.

Overleggen

Het bestuur heeft in 2017 tien keer vergaderd. Daarnaast is er vier maal overleg gevoerd met het verantwoordingsorgaan.

In juni 2017 heeft het bestuur een overleg gehad met sociale partners en het verantwoordingsorgaan over de uitkomsten van de haalbaarheidstoets.

In het najaar is een beleidsdag georganiseerd waar is gesproken over MVB en factorbeleggen en het crisisplan met risicokader is getest. Behalve het bestuur waren hierbij ook de leden van de bestuurlijke commissies aanwezig.

Zelfevaluatie

Het bestuur heeft begin 2018 zijn eigen functioneren over 2017 geëvalueerd onder leiding van Mens & Kennis. Naar aanleiding van deze zelfevaluatie is een aantal actiepunten geformuleerd die tot doel hebben het functioneren van het bestuur ook in 2018 verder te verbeteren. Daarbij zal standaard gebruik worden gemaakt van het BOB-model, de drie fasen (Beeldvorming –Oordeelsvorming– Besluitvorming) om tot gerichte besluitvorming te komen.

Evaluatie uitbestedingspartijen

In het najaar van 2017 vonden de jaarlijkse evaluaties plaats van de uitbestedingspartijen, de adviserend actuaire, de certificerend actuaire, de vermogensbeheerders, de custodian, de pensioenadministrateur en het bestuursbureau. In deze evaluaties zijn waar nodig partijen gewezen op achterblijvende resultaten of dienstverlening en afspraken gemaakt over gewenste verbeteringen. Daarnaast is het bestuur met de uitbestedingspartijen in gesprek gegaan over de kosten. Met AZL, S&V, ABB en EY

zijn afspraken gemaakt over een verlaging van de kosten voor 2018.

Eind 2017 is het bestuur van het pensioenfonds een onderzoek gestart voor de uitbesteding van de vermogensbeheeractiviteiten en de custodian. Dit onderzoek is opgestart vanwege ontevredenheid over de huidige uitvoerder. Bekeken wordt of het een optie is om deze activiteiten eventueel onder te brengen bij een andere partij.

In 2017 is een benchmarkonderzoek gedaan naar vermogensbeheerders. Het bestuur vindt het belangrijk om inzicht te hebben wat andere vermogensbeheerders in de markt aanbieden om te bekijken of de huidige fiduciair manager nog steeds de juiste partij is voor het pensioenfonds en of en op welke gebieden eventuele verbeteringen of aanpassingen doorgevoerd kunnen worden.

Verantwoording Code Pensioenfondsen

Op 1 januari 2014 is de Code Pensioenfondsen (Code) in werking getreden. De Code bevat de normen voor 'goed pensioenfondsbestuur'. Het bestuur legt in het jaarverslag verantwoording af over de naleving van de Code. In het algemeen geldt het principe 'pas toe of leg uit' waarom van de norm wordt afgeweken. Afwijking van een norm is mogelijk als daar een goede reden voor is.

Het bestuur beoordeelt jaarlijks aan de hand van een checklist in hoeverre aan de normen is voldaan en op welk gebied aanpassingen of verdere vastlegging nodig zijn. In 2017 is de Code zonder afwijkingen nageleefd.

Wet- en regelgeving

Vanaf 1 januari 2018 is de fiscale pensioenleeftijd gewijzigd naar 68 jaar. In 2017 is aan sociale partners de vraag voorgelegd of de pensioenrichtleeftijd net als de fiscale pensioenleeftijd gewijzigd moet worden naar 68 jaar. Sociale partners hebben besloten om de richtleeftijd inderdaad per 1 januari 2018 te wijzigen naar 68 jaar. Samen met de aanpassing van de pensioenrichtleeftijd heeft het bestuur besloten om de opgebouwde rechten actuariael neutraal om te zetten naar de nieuwe pensioenrichtleeftijd van 68 jaar. Dit vindt plaats in de loop van 2018 met terugwerkende kracht per 1 januari 2018.

In juli 2016 is de Wet verbeterde premieregeling ingegaan. Hierdoor wordt het mogelijk om bij pensionering met een kapitaal vanuit de excedentregeling te kiezen voor vaste of variabele pensioenuitkering. Het pensioenfonds heeft ervoor gekozen een dergelijke variabele uitkering niet zelf aan te bieden. Het pensioenfonds beschikt al langer over de mogelijkheid om het opgebouwde pensioenkapitaal bij een andere pensioenuitvoerder onder te brengen voor de aankoop van een levenslange uitkering ('shoprecht'). Nu hebben deelnemers ook de mogelijkheid om een variabele uitkering aan te kopen bij een uitvoerder die deze optie aanbiedt.

Eind 2017 heeft het bestuur besloten het aanbod in de lifecycles van de premieregeling via NN IP uit te breiden zodat deelnemers die dat wensen, tijdig kunnen voorsorteren op een variabele pensioenuitkering.

Compliance

Compliance is het geheel van maatregelen dat zich richt op de implementatie, handhaving en naleving van externe wet- en regelgeving, interne procedures en gedragsregels om te voorkomen dat de reputatie en integriteit van het pensioenfonds wordt aangetast.

Het pensioenfonds beschikt over een integriteitsbeleid en een gedragscode.

In de gedragscode van het pensioenfonds zijn de normen en waarden vastgelegd waaraan bestuurs- en commissieleden, de leden van het verantwoordingsorgaan, de leden van de visitatiecommissie en medewerkers van het bestuursbureau zich dienen te houden.

De compliance officer houdt toezicht op de naleving van de gedragscode en overige relevante wet- en regelgeving.

De compliance officer heeft begin 2018 de naleving van de gedragscode van alle betrokken personen gecontroleerd en geen overschrijdingen of bijzonderheden geconstateerd.

DNB en AFM

In 2017 is door DNB geen dwangsom of boete opgelegd, geen aanwijzing gegeven, geen bewindvoerder aangesteld en is geen stille curator aangesteld.

De AFM heeft geen gebruik gemaakt van het recht op wettelijk toezichtinstrumentarium.

Naleving wet- en regelgeving

Er zijn geen overtredingen van wet- en regelgeving vastgesteld.

Klachten- en geschillenregeling

Belanghebbenden kunnen zich tot het bestuur wenden indien er een geschil is gerezen over de inhoud van de regeling of indien er een klacht is over de uitvoering van de pensioenregeling. Desgewenst kan men in beroep bij de Ombudsman Pensioenen. Dit is geregeld in de Klachten- en geschillenregeling die op de website van het pensioenfonds is terug te vinden.

In 2017 zijn er twee klachten van deelnemers ontvangen bij AZL. Deze klachten zijn waar nodig voorgelegd aan het bestuursbureau en het dagelijks bestuur. Alle klachten zijn in 2017 afgehandeld.

Overigens werden ook meerdere complimenten van deelnemers ontvangen over de wijze van bediening door AZL.

Er is een klacht ingediend over het pensioenfonds bij de Ombudsman Pensioenen. Dit was een langlopend dossier dat meerdere malen door AZL en het bestuur met inschakeling van een jurist is behandeld. Na het toezenden van alle correspondentie aan de Ombudsman is het pensioenfonds in het gelijk gesteld.

Opvolging aanbevelingen vanuit het jaarverslag 2016

Door de certificerend actuaire, de accountant, het verantwoordingsorgaan en de visitatiecommissie worden naar aanleiding van het jaarwerktraject aanbevelingen gedaan aan het bestuur van het pensioenfonds.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft alle aanbevelingen van de bovengenoemde partijen in een actielijst opgenomen en gedurende het jaar opgepakt en afgehandeld of aangegeven waarom een bepaalde aanbeveling niet wordt opgevolgd.

De actielijst en de status van de acties is gedurende het jaar regelmatig besproken met het verantwoordingsorgaan.

Voorafgaand aan de visitatie 2017 en de controle van het jaarwerk 2017 is de status gedeeld met de visitatiecommissie, de accountant en de certificerend actuaire.

Deze partijen hebben aangegeven tevreden te zijn over de opvolging van de aanbevelingen of de verklaringen waarom bepaalde aanbevelingen niet zijn overgenomen.

Wijzigingen in de pensioenregeling

In 2017 zijn in het pensioenreglement, buiten de jaarlijks wijzigende cijfers en factoren, geen inhoudelijke wijzigingen doorgevoerd.

In het reglement is de aangepaste premiestaffel voor de excedentregeling voor 2017 toegevoegd.

Beleid pensioenfonds

Inleiding

Voor een efficiënte en adequate uitvoering van de pensioenregelingen heeft het pensioenfonds beleid geformuleerd. Om het bestuur te adviseren over het beleid en te ondersteunen bij de uitvoering daarvan zijn er voor de belangrijkste onderwerpen commissies ingesteld. De risicomanagement-commissie, beleggingscommissie en communicatiecommissie bereiden beleid voor en geven op verzoek van het bestuur uitvoering aan het beleid.

Risicomanagementbeleid

De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen en het nastreven van de ambitie van de pensioenregeling. Bij het beheer en de financiering van de pensioenverplichtingen loopt het pensioenfonds risico's.

Het bestuur besteedt veel aandacht aan het risicobeleid van het pensioenfonds. Zo is voor ieder gebied een bestuurslid benoemd als risico-eigenaar. Deze risico-eigenaren brengen ieder kwartaal verslag uit van hun bevindingen over de risico's in hun deelgebied en maken melding van tussentijdse gebeurtenissen die een risico met zich mee (kunnen) brengen, indien nodig voorzien van advies om het risico te beheersen.

In het risicomanagementbeleid dat in paragraaf 3 van de ABTN verder uit de doeken wordt gedaan (te vinden op de website van het pensioenfonds) is een risicostrategie en de risicobereidheid vastgelegd. In het risicomanagementbeleid zijn de financiële risico's en niet-financiële risico's beschreven en voorzien van de beheersingsmaatregelen en monitoring. Jaarlijks worden de risico's geëvalueerd en wordt bekeken of de risico's en de aangegeven grenzen gewijzigd zijn.

Door middel van periodieke rapportages van zowel de uitvoeringsorganisatie als van de vermogensadministrateur en de vermogensbeheerders en van externe adviseurs is het bestuur in staat de risico's en fondssituatie goed te monitoren.

Daarnaast is er een managementrapportage waarin de risicorapportages van de risico-eigenaren zijn opgenomen. Minimaal eens per kwartaal beoordeelt het voltallige bestuur de risico's. Indien nodig worden aanvullende beheersmaatregelen genomen.

Om de werkzaamheden optimaal te kunnen uitvoeren heeft het bestuur een risicomanagementcommissie ingesteld die onder meer tot taak heeft om besluiten die het bestuur moet nemen voor te bereiden.

In 2017 is een onafhankelijke risicomanager benoemd die het bestuur adviseert over het te voeren beleid en het integrale karakter van het risicomanagement. Tevens ondersteunt de risicomanager de risicomanagementcommissie bij het voorbereiden van en adviseren aan het bestuur.

Het bestuur heeft de risicomanagementcommissie in 2017 verzocht nader onderzoek te verrichten naar mogelijkheden om de toegenomen risico's inzake hacking, datacrime en bedrijfscontinuïteit zoveel mogelijk af te dekken. Hiervoor is een risk assessment gedaan bij alle uitbestedingspartijen op het gebied van privacy, IT security en BCM. Dit risk assessment is eind 2017 afgerond. De belangrijkste conclusie van het onderzoek is dat op het gebied van Governance & Policies, Intern beheersing, Sub-Uitbesteding, BCM, IT-security en Privacy bij de belangrijkste uitbestedingspartners de aanwezige maatregelen in opzet voldoende effectief zijn om de risico's te beheersen.

De risico's van een pensioenfonds kunnen ingedeeld worden in financiële en niet-financiële risico's ¹⁾. Onderstaande tabel geeft meer uitleg rondom de belangrijkste risico's die het pensioenfonds loopt. In het risicomanagementbeleid zijn nog meer risico's beschreven en voorzien van beheersingsmaatregelen. Verdere kwalitatieve en kwantitatieve uitleg rondom de financiële risico's wordt gegeven in de risicoparagraaf bij de toelichting op de jaarrekening.

Financiële risico's	Definitie
Renterisico (S1)	Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de rente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en de rentegevoeligheid van de verplichtingen niet gelijk zijn (de zogenaamde duration mismatch).
Marktrisico (S2, S4)	Het pensioenfonds loopt het risico dat door de ontwikkeling van marktprijzen (veroorzaakt door factoren die samenhangen met een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren) waardewijzigingen plaatsvinden.
Valutarisico (S3)	Het pensioenfonds belegt in buitenlandse waardepapieren, waardoor het fonds gevoelig is voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro.
Kredietrisico (S5)	Het pensioenfonds loopt het risico van financiële verliezen als gevolg van faillissementen, betalingsonmacht of kredietverslechtering van tegenpartijen.
Beleggingsrisico (S10)	De risico's die het pensioenfonds loopt in de beleggingsportefeuille. Hierbij kan worden gedacht aan waardedalingen en tegenvallende rendementen.
Verzekeringstechnisch risico (S6)	Het risico dat het pensioenfonds loopt met haar deelnemers op het gebied van sterfte en arbeidsongeschiktheid.
Liquiditeitsrisico	Het risico voor het fonds dat er onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen en/ of het risico dat beleggingen niet snel verkocht kunnen worden.

Niet-financiële risico's	Definitie
Uitbestedingsrisico	Het uitbestedingsrisico is het risico voor het pensioenfonds dat de continuïteit/kwaliteit van de aan derden uitbestede werkzaamheden, dan wel voor deze derden beschikbaar gestelde apparatuur en het ter beschikking gesteld personeel wordt geschaad.
Operationele risico's	Het risico dat optreedt voor het pensioenfonds bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten, als gevolg van niet-afdoende of falende interne processen, menselijk gedrag en systemen of als gevolg van externe gebeurtenissen.
Compliance risico	Het compliance risico omvat het risico voor het pensioenfonds dat niet of niet tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving worden onderkend, waardoor wet- en regelgeving op onderdelen worden overtreden.
Reputatierisico	Onder reputatierisico wordt het risico verstaan dat het pensioenfonds door haar handelen reputatieschade lijdt bij belanghebbenden.

1) In de risicoparagraaf in de jaarrekening is een kwantificering en de gevoeligheidsanalyse (impactanalyse) van financiële risico's opgenomen.

Beleggingsbeleid

Het pensioenfonds gebruikt voor haar beleggingen twee portefeuilles: de matchingportefeuille en de rendementsportefeuille.

De rendementsportefeuille bestaat uit de risicovolle beleggingen van het pensioenfonds. Deze portefeuille heeft als belangrijkste taak toeslagverlening mogelijk te maken. De matchingportefeuille daarentegen bestaat voornamelijk uit hoge kwaliteit obligaties en producten om het renterisico af te dekken.

Deze portefeuille heeft als belangrijkste taak te kunnen voldoen aan de pensioenverplichtingen.

Het beleggingsbeleid van het pensioenfonds is in 2017 op een aantal punten gewijzigd ten opzichte van 2016.

De belangrijkste wijzigingen betreffen:

- Volledige afbouw van de allocatie naar hedgefondsen: in 2016 heeft het pensioenfonds hiertoe besloten als gevolg van onder ander de tegenvallende resultaten en de hoge kosten.
De afbouw heeft grotendeels in de eerste helft van 2017 plaatsgevonden;
- Een nieuwe allocatie naar niet-genoteerd onroerend goed: in 2017 heeft het pensioenfonds een allocatie naar niet-genoteerd onroerend goed opgenomen in zijn normportefeuille. Vanwege de wachttijden die gelden voor deze categorie heeft in 2017 nog geen feitelijke belegging plaatsgevonden.
- Het pensioenfonds heeft de omvang van de matchingportefeuille met 5% verlaagd en de gelden herbelegd in Nederlandse woninghypotheken binnen de rendementsportefeuille. De belangrijkste reden hiervoor was de hoge allocatie naar liquiditeiten in de matchingportefeuille die negatief rendeerden.

Het pensioenfonds heeft in 2015 een Asset Liability Management (ALM) studie uitgevoerd ter ondersteuning van de herijking van de risicohouding. Het gebruik van een rentestaffel is hierin ook getoetst. In 2017 is het strategisch beleid niet gewijzigd. De afwijkingen van het beleggingsbeleid 2017 passen binnen de kaders die voor het strategisch beleid zijn gesteld.

Marktontwikkelingen

2017 was een jaar waarin de aandelenmarkten positieve resultaten lieten zien, mede dankzij synchrone wereldwijde economische groei en de per saldo goede bedrijfsresultaten. Vrijwel alle regio's droegen hieraan bij. Het rendement op Amerikaanse aandelen in euro's werd wel gedrukt door een verdere verzwakking van de dollar. Rentenniveaus bleven laag, ondanks een lichte stijging gedurende het jaar.

Beleggingsresultaat 2017

Over geheel 2017 is op het belegde vermogen een rendement behaald van 3,4% (3,3% na kosten), opgebouwd uit een rendement voor de rendementsportefeuille van 9,6% en een rendement voor de matchingportefeuille van -3,5%. De rendementsportefeuille bleef hierbij 0,1%-punt voor op de bijbehorende benchmark en de matchingportefeuille deed het 0,2%-punt beter dan de benchmark.

Over een langere periode heeft het pensioenfonds de volgende rendementen behaald:

	2017	2016	2015	3-jaars
Portefeuille	3,3%	8,3%	0,7%	4,0%
Rendementsportefeuille	9,6%	6,3%	2,6%	6,1%
Benchmark	9,5%	7,2%	2,1%	6,2%
Matchingportefeuille	-3,5%	9,9%	-1,3%	1,5%
Benchmark	-3,7%	9,4%	-2,5%	0,9%

Over deze langere periode is de rendementsportefeuille iets achter gebleven bij de uitvoeringsbenchmark en is in de matchingportefeuille een beter rendement behaald dan in de uitvoeringsbenchmark.

Obligaties

Europese staatsobligaties met een hoge kredietwaardigheid behaalden in 2017 een negatief rendement ten gevolge van de licht gestegen rentes in

2017. De Duitse 10-jaars rente eindigde ultimo 2017 hoger op circa 0,6%, een verschil van 0,1%punt ten opzichte van de start van 2017. Vergeleken met eind 2016 zijn de kredietopslagen (spreads) op Nederlandse en Duitse staatsobligaties licht gestegen ten opzichte van de swaprente. Ze blijven echter negatief. De spread op Franse staatsobligaties daalde gedurende het jaar, maar deze blijft per saldo positief.

Bedrijfsobligaties lieten een positief rendement zien (+2,2%). Hoogrentende bedrijfsobligaties en obligaties opkomende landen behaalden eveneens positieve rendementen in lokale valuta, maar eindigden met een rendement van -1,0% in euro's gemeten als gevolg van de daling van diverse valuta ten opzichte van de euro.

Aandelen

In 2017 was sprake van een sterke koersstijging op de aandelenmarkten, hetgeen resulteerde in opnieuw een bovengemiddeld rendement op aandelen (+13,9%). In Europa was dit mede te danken aan de sterke economische groei, lage inflatieverwachtingen en minder politiek risico door de verkiezingsuitslagen van onder andere Frankrijk en Duitsland.

Ook in andere delen van de wereld profiteerden aandelenmarkten van de positieve economische omstandigheden. De S&P 500 is afgelopen jaar elke maand op rij gestegen, een unicum in de geschiedenis van de Amerikaanse aandelenmarkt. De rendementen in euro bleven echter achter bij Europese aandelen, veroorzaakt door de verdere verzwakking van de dollar. Binnen de brede categorie aandelen lieten aandelen opkomende landen de hoogste totaalrendementen zien (+23,4%).

Onroerend goed

Wereldwijd beursgenoteerd onroerend goed liet negatieve rendementen zien (-2,3%), vooral door waardedalingen van Amerikaanse vastgoedondernemingen en valuta-effecten. In de Verenigde Staten hadden vastgoedonderneming met name last van de gestegen rente en de daarmee stijgende financieringslasten, maar ook de trend naar online winkelen speelde hierbij een rol.

Maatschappelijk verantwoord beleggen

Vanuit zijn verantwoordelijkheid als institutionele belegger geeft het pensioenfonds invulling aan een maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB) -beleid. Als uitgangspunt

worden hierbij de principes van de United Nations Principles for Responsible Investment en de United Nations Global Compact gehanteerd.

De Global Compact bestaat uit tien principes gerelateerd aan mensenrechten, arbeidsnormen, milieu en anticorruptie en vinden hun oorsprong in internationaal breed geaccepteerde verdragen zoals de Universele Verklaring inzake de Rechten van de Mens en de conventies van de International Labour Organisation.

In 2017 is het bestuur van het pensioenfonds gestart met het opstellen van een eigen MVB-beleid op het gebied van onder andere beleggen in tabak en de CO2 uitstoot van de portefeuille. Dit wordt in de loop van 2018 definitief vastgesteld en geïmplementeerd in de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds.

Verantwoord beleggen is geïntegreerd in het beleggingsproces en bestaat uit de volgende onderdelen:

- Engagement: aangaan van dialoog met ondernemingen om veranderingen te bewerkstelligen.
- Uitsluiting: bedrijven die direct betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens worden uitgesloten van belegging.
- Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen (proxy voting).

Kempen Capital Management (KCM) verzorgt als fiduciair manager de uitvoering van het MVB-beleid met betrekking tot doorlichten van de portefeuilles (screening), engagement en uitsluiting. KCM monitort in dit kader ook de wijze waarop de vermogensbeheerders die het beleggingsbeleid voor het pensioenfonds uitvoeren invulling geven aan maatschappelijk verantwoord beleggen.

Engagement

Het engagement-proces beoogt verbetering te bewerkstelligen bij ondernemingen en fondsmanagers waar bepaalde ESG-aandachtspunten (environmental, social and governance) zijn geconstateerd. KCM gaat mede namens het pensioenfonds de dialoog aan met ondernemingen en fondsmanagers. Het doel van engagement is om verbetering van het ESG-beleid van ondernemingen en fondsmanagers en de implementatie van dit beleid te stimuleren. KCM werkt hiervoor zo veel

mogelijk samen met andere beleggers in collaboratieve engagement projecten. Om de impact te vergroten wordt zo veel als mogelijk gekozen voor een thematische engagement-aanpak, zoals in 2017 klimaat een belangrijk thema was. Bij het klimaatthema staat de opwarming van de aarde centraal en gaat de discussie vooral over 'stranded assets' (activa waarvan de waarde voor het einde van hun economische levensduur daalt of zelfs negatief wordt) en over CO₂ uitstoot.

Uitsluiting

In lijn met de regelgeving heeft het pensioenfonds maatregelen genomen om niet te beleggen in ondernemingen die direct betrokken zijn bij de productie van anti-persoonsmijnen, kernkoppen, of clusterbommen. Een onderneming wordt ook uitgesloten van belegging als engagement met dit bedrijf niet resulteert in het gewenste effect. De uitsluitingslijst (beschikbaar op de website van het pensioenfonds) is van toepassing op actieve aandelen- en obligatiefondsen en eventuele discretionaire mandaten in deze categorieën waarin het pensioenfonds is belegd. De uitsluitingslijst is niet van toepassing in het geval de betreffende ondernemingen onderdeel zijn van een index die passief door het pensioenfonds wordt gevolgd. De uitsluitingslijst wordt jaarlijks bijgewerkt.

Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen (proxy voting)

Het pensioenfonds heeft momenteel geen discretionaire aandelenbeleggingen in haar beleggingsportefeuille en voert daarom geen eigen stembeleid. De (actieve) beleggingsfondsen in de aandelenportefeuille hebben daarentegen wel een eigen stembeleid en geven hieraan uitvoering door te stemmen op de aandeelhoudersvergaderingen van de ondernemingen waarin zij belegd zijn. De wijze waarop hieraan uitvoering wordt gegeven wordt gemonitord door de fiduciair manager.

Communicatiebeleid

Het pensioenfonds heeft een communicatiebeleid vastgesteld. Doel van dit beleid is:

- Voor alle betrokken stakeholders, het interne toezicht en de brede achterban van deelnemers de inhoud van de pensioenbeleidskeuzes en beslissingen genomen

door het bestuur van het pensioenfonds inzichtelijk maken.

- De deelnemers zoveel mogelijk per doelgroep te informeren over de consequenties van gemaakte keuzes.
- De kennis over de inhoud en de mogelijkheden, de waarde maar ook de risico's, verbonden aan de pensioenregeling bij de deelnemers te vergroten.
- De betrokkenheid van de (gewezen) deelnemers bij hun oudedagsvoorziening stimuleren.
- De bewustwording van de deelnemers vergroten over relevante wijzigingen in wetgeving die betrekking hebben op hun oudedagsvoorziening en met name de gevolgen daarvan voor de regelingen van het pensioenfonds.

De communicatiecommissie richt zich met name op de communicatie aan alle deelnemers (actief, inactief en pensioengerechtigden).

Hierbij wordt zij ondersteund door een klankbordgroep. De klankbordgroep bestaat uit drie actieve deelnemers en een pensioengerechtigde.

Uitingen van de pensioenadministrateur worden daarnaast gescreend door een groep van gebruikers van de pensioenadministrateur.

In 2017 is aandacht besteed aan de verlaging van de pensioenopbouw in de basisregeling en de verlaging van de beschikbare premie in de excedentregeling. Hiervoor is een flyer gemaakt en daarnaast is op alle regiokantoren van Van Lanschot een inloopspreekuur georganiseerd waar deelnemers terecht konden met hun vragen over deze verlagingen en de gevolgen hiervan voor hun pensioenregeling.

In 2015 is gestart met een artikelenreeks op het Intranet van Van Lanschot, die ook door de niet-actieven en gepensioneerden onder 'tips' op de website van het pensioenfonds kunnen worden gevolgd. In 2017 is deze artikelenreeks voortgezet. Doel van de artikelenreeks is om de deelnemers meer te interesseren voor het onderwerp pensioen door middel van het uitlichten van specifieke thema's. Hierbij wordt ook gewezen op de eigen verantwoordelijkheid van deelnemers voor hun pensioen. Hiervoor is een checklist opgesteld waarmee deelnemers kunnen uitrekenen of de hoogte van hun pensioen voldoende is op het moment dat ze met pensioen willen gaan of dat ze zelf aanvullende maatregelen moeten nemen om het passend te krijgen.

In 2017 is besloten om de website van het fonds meer vraaggestuurd te maken. Deelnemers komen over het algemeen met een gerichte vraag naar de website en op deze manier kunnen ze het antwoord op deze vraag eenvoudiger vinden. Dit project wordt in de eerste helft van 2018 afgerond.

Vastgesteld te 's-Hertogenbosch, 21 juni 2018

Het Bestuur

In de tweede helft van 2017 is de communicatiecommissie gestart met het verzenden van verjaardagskaarten naar actieve en inactieve deelnemers die 42 en 62 jaar werden om ze te wijzen op hun pensioen en de mogelijkheden van de pensioenregeling.

Vooruitblik 2018

Voor 2018 heeft het bestuur naast de gebruikelijke werkzaamheden de volgende aandachtspunten geformuleerd:

- Voorbereiding met sociale partners op vernieuwing pensioenregeling per 2020.
- De financiële positie van het pensioenfonds is en blijft een continu aandachtspunt. Hiervoor kijkt het bestuur onder andere naar het pensioenresultaat, de mogelijkheden om te indexeren, de risicohouding en het beleggingsbeleid.
- Onderzoek naar het risicoprofiel van de excedentregeling in vergelijking met de risicohouding van het pensioenfonds.
- Tendertraject Custodian en vermogensbeheeradministratie.
- Ook voor 2018 is de opbouw en beschikbare premie verlaagd. Wanneer de omstandigheden niet wijzigen moet ook voor 2019 een verlaging van het opbouwpercentage en de beschikbare premiestaffel worden doorgevoerd.
- Het pensioenfonds werkt aan een beleid voor maatschappelijk verantwoord beleggen. Op dit moment volgt het pensioenfonds het MVB-beleid van KCM, maar het bestuur is bezig met opstellen van een eigen beleid. Het heeft daarbij de voorkeur om tot een flexibele oplossing te komen, zodat op ieder gewenst moment aanpassingen in het MVB doorgevoerd kunnen worden aangezien dit onderwerp volop in beweging is.
- Voorbereiding op de invoering van AVG per 25 mei 2018 en de IORP2 richtlijn voor januari 2019.

Visitatiecommissie

Samenvatting rapport visitatiecommissie

De samenstelling van de visitatiecommissie is als volgt: Mevrouw L.E.M. Duynstee (sinds 2017) en mevrouw E.P.M. Van Kalmthout (sinds 2014) en de heer S.J. Nauta (2018). De heer Nauta is na een bindend advies van het verantwoordingsorgaan benoemd als opvolger van de heer Capitain wiens benoemingstermijn was verstreken.

De Pensioenwet geeft aan dat de visitatiecommissie toezicht houdt op het beleid en de algemene gang van zaken, adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging.

De Code Pensioenfondsen voegt daaraan toe: de visitatiecommissie draagt bij aan het effectief en slagvaardig functioneren van het pensioenfonds en aan een beheerste en integere bedrijfsvoering.

De visitatiecommissie past ook de VITP-Toezichtcode toe. Toepassing is niet wettelijk verankerd, maar wel aanbevolen door de VITP (Vereniging Intern Toezicht Pensioensector) en DNB. De toepassing is op basis van "pas toe of leg uit". De visitatiecommissie heeft de VITP-Toezichtcode toegepast bij de organisatie en opzet van de uit te voeren visitatie door het te hanteren normenkader (vermeld bij de diverse onderdelen van deze rapportage) vast te stellen.

Het rapport is tot stand gekomen op basis van ontvangen documentatie, interviews met verschillende betrokkenen bij het pensioenfonds en onderling overleg.

De waarnemingsperiode van de visitatie is van januari 2017 tot en met december 2017.

Naar de mening van zowel visitatiecommissie als het bestuur van het fonds zijn in deze visitatie alle van tevoren aangewezen thema's besproken. Mocht achteraf blijken dat er door nieuwe informatie en/of documentatie,

die niet bekend was bij de visitatiecommissie, andere conclusies getrokken hadden moeten worden, draagt de visitatiecommissie daar geen verantwoordelijkheid voor. De visitatiecommissie draagt de verantwoordelijkheid voor de visitatie conform het bepaalde in de Pensioenwet, onverlet de eigen bestuurlijke en toezichthoudende verantwoordelijkheden van het bestuur, het verantwoordingsorgaan, de controlerend accountant, de certificerend actuaris en de toezichthouders. De visitatiecommissie heeft op 12 april 2018 haar rapport met bevindingen en aanbevelingen uitgebracht en besproken met het bestuur. En op 17 april 2018 besproken met het verantwoordingsorgaan. De belangrijkste bevindingen vindt u hieronder:

Bevindingen en aanbevelingen

Het risicomanagement en de wijze van risicobeheersing zijn adequaat. Het bestuur handelt vanuit een risicobewustzijn. Er is een systematische risico-inventarisatie van alle risico's. Het risicomanagementbeleid wordt vastgelegd en indien nodig aangepast. Het bestuur heeft zelf na een evaluatie geconstateerd dat er aandacht nodig is voor de nadere invulling van de three lines of defence. De compliancefunctie wordt goed ingevuld.

Het bestuur is zich zeer bewust van het uitbestedingsrisico en handelt dienovereenkomstig actief in dit domein. Het bestuur trekt door de gekozen wijze van uitvoering met name in de evaluatie het nodige werk naar zichzelf toe. De VC beveelt aan de mogelijkheden te onderzoeken om het managen/monitoren, alsmede het voorbereiden van het evalueren van de uitbestede activiteiten nadrukkelijker te beleggen bij het bestuursbureau. De eindevaluatie (en de evaluatie van het bestuursbureau) berust daarbij uiteraard bij het bestuur zelf.

De beleggingscommissie is deskundig en de leden zijn complementair. Actuele onderwerpen en operationele

zaken worden besproken. De ontwikkelingen op de financiële markten worden goed gevolgd. Het strategisch beleggingsbeleid wordt in samenhang gezien met het risicobudget en vanuit de verplichtingen. Het MVB-beleid heeft veel aandacht gekregen. De beleggingsrisico's worden adequaat gemonitord, waarbij operationele beleggingsrisico's meer aandacht behoeven. Op governance gebied vindt de VC het invullen van een actieve rol bij de uitvoering van operationele beleggingsactiviteiten een belangrijk punt. Ook de aansturing van de verschillende uitbestedingspartijen met daarbij onderscheid tussen bestuurlijke en operationele taken speelt hierbij een rol. De VC beveelt aan invulling te geven aan een actieve rol bij de uitvoering van operationele beleggingsactiviteiten buiten het bestuur.

De financiële opzet, in termen van consistentie tussen gewekte verwachtingen, financiering en pensioenresultaat, is in lijn met vigerende wet- en regelgeving. De premie, het indexatiebeleid en kortingsbeleid, in samenhang gezien, passen bij de in overleg met de sociale partners gekozen risicohouding. De financiële positie van het fonds is evenwel kwetsbaar. De dekkingsgraad is ondanks een stijging, nog ontoereikend en het fonds is in 2017 nog in herstel. De premie is onvoldoende om de beoogde jaarlijkse opbouw van de aanspraken te kunnen financieren.

De kostenbeheersing heeft de verdiende aandacht van het bestuur. Hierin is in 2017 duidelijke voortgang geboekt. De VC beveelt het bestuur aan blijvend aandacht te houden voor een beheersing van de kosten en daarbij de totale kosten van vermogensbeheer niet uit het oog te verliezen.

De leden van het bestuur en de commissies zijn kwalitatief goed. Er is voldoende countervailing power. De ondersteuning van het bestuur zou moeten worden versterkt. Naar het beeld van de VC voert het bestuur momenteel erg veel operationele taken uit. De open cultuur, de professionele attitude, en risicobewustzijn dragen mee aan de bestuurlijke effectiviteit. De kwaliteit van de besluitvorming zou kunnen worden verbeterd door de huidige voorleggers steviger te maken en uit te breiden met een paragraaf over evenwichtige belangenafweging (wanneer van toepassing) en een risicoparagraaf. Er is sprake van een beheerste en integere bedrijfsvoering. Het

VO heeft een professioneel-kritische houding en geeft goed tegenwicht aan het bestuur.

De VC beveelt aan een plan te maken op welke wijze operationele werkzaamheden bij bestuur verminderd kunnen worden. Neem in de overweging ook een evaluatie van het huidige bestuursmodel op en onderbouw waarom dit model wel of niet past

Het bestuur besteedt veel aandacht aan het pensioenbewust zijn/worden van deelnemers. In de communicatie wordt duidelijk handelingsperspectief aan de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden gegeven. Ook wordt er aandacht besteed aan het bereiken van de verschillende groepen en is er aandacht om de kwetsbare groepen te bereiken.

Het bestuur heeft in 2017 de ontwikkelingen in de markt gevolgd en de focus gelegd op het succesvol investeren in kwaliteitsverbeteringen binnen het fonds. In 2018 zal de focus liggen op de voorbereiding op een eventuele verlenging van de uitvoeringsovereenkomst of mogelijke alternatieven.

Tot slot

De VC dankt het bestuur wederom voor haar openheid en de geboden toegankelijkheid tot de documenten. De VC hoopt het bestuur met dit rapport handvatten te geven voor verdere optimalisering van haar bestuurlijk functioneren en heeft er alle vertrouwen in dat het fonds in goede handen is bij het bestuur.

April 2018:

De visitatiecommissie

Reactie Bestuur

Het Bestuur is verheugd met de bevinding van de Visitatiecommissie dat het pensioenfonds in goede handen is bij het bestuur.

Het Bestuur kan zich vinden in de opmerkingen en aanbevelingen van de Visitatiecommissie en gaat hier net als de afgelopen jaren mee aan de slag. In de reguliere overleggen met het Verantwoordingsorgaan zullen de aanbevelingen van de Visitatiecommissie en de opvolging van de aanbevelingen door het bestuur besproken worden.

De nadere invulling van de three lines of defence is een belangrijk aandachtspunt voor 2018.

Daarnaast kijkt het bestuur naar de mogelijkheden om het monitoren en voorbereiden van de evaluaties van de uitbestede activiteiten meer dan nu te beleggen bij het bestuursbureau, evenals uitvoering van operationele taken welke nu worden uitgevoerd door het bestuur of de beleggingscommissie. De uitvoeringskosten en kosten voor het vermogensbeheer van het pensioenfonds blijft ook in 2018 een belangrijk item voor het bestuur. Dit onderwerp wordt ook meegenomen in de overleggen met sociale partners ter voorbereiding op de eventuele verlenging van de uitvoeringsovereenkomst of mogelijke alternatieven.

Het Bestuur dankt de Visitatiecommissie voor de prettige samenwerking en voor het duidelijke onafhankelijk rapport van de Visitatiecommissie.

Verantwoordingsorgaan

Oordeel verantwoordingsorgaan

Algemeen

Het Verantwoordingsorgaan bestond in 2017 uit vier leden, twee vertegenwoordigden de werknemers, één de werkgever en één de pensioengerechtigden. In lijn met de Pensioenwet en de Code pensioenfonds geeft het Verantwoordingsorgaan jaarlijks een oordeel over het handelen van het Bestuur.

Oordeel over 2017

Het Verantwoordingsorgaan heeft om tot een oordeel te komen onder meer kennis genomen van de volgende documenten: concept jaarverslag, concept actuariële jaarverslag, concept rapport van de accountant en het concept rapport van de certificerende actuaire. Tevens is kennisgenomen van het rapport van de Visitatiecommissie, de verslagen van de Bestuursvergaderingen, alsmede de verslagen van de Beleggings-, Risicomanagement- en Communicatiecommissie. Naast de reguliere en incidentele gesprekken met het Bestuur, heeft het Verantwoordingsorgaan gesprekken gevoerd met de Beleggings-, Risicomanagement- en Communicatiecommissie. Tevens heeft een tweetal gesprekken plaatsgevonden met de Visitatiecommissie.

Bevindingen

Het Verantwoordingsorgaan constateert dat het Bestuur toegewijd en betrokken is om de pensioenregeling op een adequate wijze uit te voeren. Ook heeft het Bestuur in voldoende mate contact met sociale partners met betrekking tot de pensioenregeling en de mogelijke verlenging van de uitvoeringsovereenkomst. Het Bestuur heeft in de ogen van het Verantwoordingsorgaan een gedegen beleid gevoerd waarbij sprake was van een evenwichtige belangenafweging. De afgelopen jaren is de interactie tussen het Bestuur en het Verantwoordingsorgaan verder geïntensiveerd. Het

Verantwoordingsorgaan ervaart dit als constructief en waardeert de open communicatie met het Bestuur. De dekkingsgraad is gestegen en alhoewel het fonds nog in herstel is, is de financiële positie van het fonds verbeterd zodat een beperkte toeslag kon worden verleend. De kans op volledige toeslagverlening naar de toekomst toe blijft echter uiterst beperkt. Het Bestuur heeft de pensioenopbouw 2018, conform het in 2015 vastgestelde beleid, moeten korten. Het Verantwoordingsorgaan acht het van belang dat bij de verlenging van de uitvoeringsovereenkomst goed gekeken wordt naar de toereikendheid van de premie. Het Verantwoordingsorgaan acht het ook van belang dat wordt bezien hoe in de toekomst de pensioenregeling zo optimaal mogelijk kan worden uitgevoerd en welke opties daarbij voorhanden zijn. Pensioenen bevinden zich in een turbulente tijd en naar verwacht mag worden zal het pensioenstelsel binnen afzienbare tijd worden aangepast. In dat verband acht het Verantwoordingsorgaan het van belang dat zowel het Bestuur als de partijen waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed voldoende wendbaar zijn om in te spelen op de mogelijke veranderingen. Het Verantwoordingsorgaan constateert mede aan de hand van de door DNB opgestelde gegevens per fonds, dat de uitvoeringskosten voor het Van Lanschot Pensioenfonds per deelnemer relatief hoog zijn. Binnen de huidige ruimte en structuur heeft het Bestuur tijd en aandacht besteed om de kosten te beheersen en te bedwingen. Hierin heeft het Bestuur in de ogen van het Verantwoordingsorgaan goede stappen gezet. Mogelijk kan versimpeling van de regeling, evenals een andere uitvoeringsvorm zoals een APF bijdragen aan een structureel lager kostenniveau. Het Bestuur en Verantwoordingsorgaan ervaren dat het lastig is om de deelnemers ertoe te krijgen zich te verdiepen in hun pensioensituatie.

Het fonds heeft in het verslagjaar een nieuw beleidsplan communicatie opgesteld. Met dit plan spant het Bestuur zich in de deelnemer zo goed als mogelijk te informeren

en mogelijke verwachtingskloven te voorkomen. Het Verantwoordingsorgaan is positief over dit plan en beziet in de komende jaren graag of en in hoeverre het fonds er daadwerkelijk in is geslaagd de verwachtingen van deelnemers te managen. Net als in voorgaande jaren vraagt het Verantwoordingsorgaan voldoende aandacht voor de communicatie richting slapers en gepensioneerden. Het risicomanagementbeleid is vastgelegd en waar nodig aangepast, inclusief een mogelijke voorbereiding op IORP II. De risico's van het fonds, zowel financiële als niet financiële, worden systematisch geïnventariseerd en adequaat gemanaged. Het Verantwoordingsorgaan onderschrijft het belang van een kans-impact-analyse en een nauwgezette monitoring van alle risico's en beheersingsmaatregelen. Binnen het risicomanagementbeleid heeft de verdere uitwerking van het three lines of defense-model prioriteit, waarbij scheiding plaatsvindt van taken en verantwoordelijkheden, inclusief de auditfunctie. Eind 2017 is als onderdeel hiervan een risicomanager aangesteld. Het Bestuur handelt risicobewust waarbij het Verantwoordingsorgaan van mening is dat verdere implementatie van het three lines of defense-concept het integrale risicomanagement op een hoger niveau zal kunnen brengen. Het beleggingsbeleid wordt naar de mening van het Verantwoordingsorgaan adequaat uitgevoerd.

De beleggingscommissie en fiduciair beheerder onderzoeken zorgvuldig welke beleggingscategorieën in de portefeuille waarde toevoegen waarbij onderzocht wordt of deze geleidelijk kunnen worden uitgebreid met onder andere direct lending en private equity. De beleggingsprocessen zijn verder aangescherpt en er zijn enige stappen gezet op het gebied van duurzaam beleggingsbeleid. Het Verantwoordingsorgaan juicht dit toe. Het beleggingsbeleid oogt solide en in overeenstemming met de financiële positie en de afgesproken risicohouding van het Pensioenfonds. Het Verantwoordingsorgaan beveelt aan om alert te blijven op de kosten van de fiduciair manager. Het intern toezicht wordt uitgevoerd door een Visitatiecommissie. Hoewel deze commissie thans, meer dan voorheen, bij het fonds betrokken is, heeft het Verantwoordingsorgaan de voorkeur voor een permanentere betrokkenheid van het intern toezicht door het instellen van een Raad van Toezicht.

Het fonds wordt bestuurd door een paritair bestuur. In verband met het verwachte einde van de zittingstermijn van het Bestuurslid op voordracht van gepensioneerden is in het verslagjaar de procedure gestart voor de vervulling van deze vacature. Dit verliep naar het oordeel van het Verantwoordingsorgaan niet helemaal soepel. Het Verantwoordingsorgaan adviseert het Bestuur om het proces te evalueren. In het verslagjaar heeft het Verantwoordingsorgaan een bindende voordracht gedaan voor de benoeming van een nieuw lid in de Visitatiecommissie. Het Verantwoordingsorgaan constateert dat de taakverdeling tussen het Bestuur en het Bestuursbureau niet altijd helder is. Het Verantwoordingsorgaan adviseert het Bestuur om in het uitbestedingsbeleid vast te leggen welke Bestuursondersteuning wenselijk is en op welke manier hieraan invulling kan worden gegeven.

Conclusie

Het Verantwoordingsorgaan heeft de gesprekken en andere uitwisselingen met het Bestuur in 2017 als open en constructief ervaren. Met name op het gebied van risicomanagement, beleggingsbeleid, kostenbeheersing en communicatie zijn goede verdere stappen gezet. Het Verantwoordingsorgaan spreekt haar waardering hiervoor uit. Het bovenstaande in acht genomen is het Verantwoordingsorgaan van oordeel dat het Bestuur haar taken in 2017 op verantwoorde wijze heeft vervuld.

Reactie Bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van het oordeel van het verantwoordingsorgaan. Het bestuur kan zich vinden in het oordeel van het verantwoordingsorgaan.

De bevindingen van het verantwoordingsorgaan sluiten aan bij de onderwerpen die in het afgelopen jaar aan bod zijn gekomen in de gesprekken tussen verantwoordingsorgaan en bestuur.

Het bestuur heeft waardering voor de wijze waarop het verantwoordingsorgaan zich voorbereidt op deze gesprekken. Op de kwartaalvergaderingen worden inhoudelijk goede vragen gesteld en actuele thema's behandeld. De vragen en opmerkingen van het verantwoordingsorgaan houden het bestuur scherp en zorgen dat de focus op de juiste zaken wordt gelegd. De input van het verantwoordingsorgaan als medezeggenschaporgaan wordt door het bestuur op prijs gesteld.

De toekomstplannen voor de pensioenregeling van Van Lanschot N.V. vragen veel aandacht in de komende periode en daarbij is het kostenniveau een van de aandachtspunten.

Het beleid voor maatschappelijk verantwoord beleggen wordt steeds concreter ingevuld. Hierbij wordt telkens een afweging gemaakt tussen kosten en de impact van MVB-wensen in het beleggingsbeleid.

De aanbeveling om de taakverdeling tussen bestuur en bestuursbureau helder vast te leggen is ook door de visitatiecommissie gedaan en het bestuur is hier in het voorjaar van 2018 reeds mee gestart.

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor de bevindingen en aanbevelingen zoals in het oordeel zijn geformuleerd. Het bestuur zal de voortgang van de aanbevelingen tijdens de geplande overleggen met het verantwoordingsorgaan bespreken.

Jaarrekening

Balans per 31 december

(na bestemming saldo; in duizenden euro)

Activa	2017	2016
Beleggingen voor risico pensioenfondsen [1]		
Vastgoedbeleggingen	24.128	24.667
Aandelen	297.285	256.259
Vastrentende waarden	664.466	628.264
Derivaten	1.093	250
Overige beleggingen	1.017	45.604
	987.989	955.044
Beleggingen voor risico deelnemers [2]		
Vastgoedbeleggingen	198	81
Aandelen	13.943	13.821
Vastrentende waarden	12.576	12.917
Overige beleggingen	1.945	2.740
	28.662	29.559
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [3]	0	0
Vorderingen en overlopende activa [4]	387	6.748
Liquide middelen [5]	5.090	5.317
Totaal activa	1.022.128	996.668

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2017	2016
Stichtingskapitaal en reserves [6]	138.120	90.650
Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds [7]	851.468	867.344
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [8]	0	0
	851.468	867.344
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [9]	28.662	29.559
Beleggingen voor risico pensioenfonds [1]		
Derivaten	1	594
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	3.877	8.521
Totaal passiva	1.022.128	996.668

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

	2017	2016
Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	17.634	8.152
Indirecte beleggingsopbrengsten	14.350	64.894
Directe kosten van vermogensbeheer	-752	-1.186
	31.232	71.860
Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers [12]		
Directe beleggingsopbrengsten	-44	-45
Indirecte beleggingsopbrengsten	751	2.116
	707	2.071
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [13]	12.273	11.782
Premiebijdragen voor risico deelnemers [14]	2.640	2.541
Saldo van overdrachten van rechten [15]	-133	-2.172
Saldo van overdrachten van rechten voor risico deelnemers [16]	544	-171
Pensioenuitkeringen [17]	-15.287	-14.317

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

	2017	2016
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds [18]		
Pensioenopbouw	-10.143	-9.596
Indexering en overige toeslagen	-2.141	0
Rentetoevoeging	1.901	486
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	15.325	14.414
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	552	504
Wijziging marktrente	13.040	-82.350
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	190	2.658
Omzetting pensioenspaarkapitaal	-4.334	-3.274
Mutatie invaliditeitsvoorziening	1.438	-1.328
Mutatie voorziening herverzekering	0	-1.528
Overgang nieuwe overlevingstafels	0	14.726
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	48	445
	15.876	-64.843
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [19]	897	-568
Herverzekering [20]	-53	895
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [21]	-1.227	-1.282
Overige baten en lasten [22]	1	127
Saldo van baten en lasten	47.470	5.923
Bestemming van het saldo		
Algemene reserve	47.470	5.923
	47.470	5.923

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro)

	2017	2016
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	13.409	15.749
Uitkeringen uit herverzekering	10	955
Overgenomen pensioenverplichtingen	526	131
Overige	4	124
	13.949	16.959
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-15.265	-14.285
Overgedragen pensioenverplichtingen	-659	-2.327
Premies herverzekering	-57	-63
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-1.225	-1.457
	-17.206	-18.132
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Directe beleggingsopbrengsten	19.626	8.771
Verkopen en aflossingen beleggingen	438.811	374.535
	458.437	383.306
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-454.318	-379.880
Directe kosten van vermogensbeheer	-1.089	-919
	-455.407	-380.799
Mutatie liquide middelen	-227	1.334
Saldo liquide middelen 1 januari	5.317	3.983
Saldo liquide middelen 31 december	5.090	5.317

Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling

Algemeen

Toepassing richtlijnen voor de jaarverslaggeving

Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot heeft dit jaarverslag opgesteld in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW, met inachtneming van het bepaalde in artikel 146 van de Pensioenwet en met toepassing van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving.

Met de invoering van de Pensioenwet per 1 januari 2007 worden beleggingen en pensioenverplichtingen gewaardeerd tegen actuele waarde. Overige activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het Bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van

een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde. Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post "vorderingen of schulden uit hoofde van effectentransacties".

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar Euro tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum.

Waardering

Beleggingen worden bij de eerste opname verwerkt tegen reële waarde plus eventuele direct toerekenbare transactiekosten. De reële waarde is het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen die tot een transactie bereid en die onafhankelijk van elkaar zijn. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de transacties niet in het kader van executie of liquidatie worden uitgevoerd.

Na eerste opname worden de beleggingen als volgt gewaardeerd:

Vastgoedbeleggingen

Beleggingen in vastgoed beleggingsfondsen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. Niet- beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd op de ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers welke uitgaan van waardering op marktwaarde.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en aandelen in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. Participaties in beleggingsfondsen in aandelen die geen beursnotering kennen worden gewaardeerd op de ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers welke uitgaan van waardering op marktwaarde.

Dividenden worden in de staat van baten en lasten verantwoord onder directe beleggingsopbrengsten op het moment dat het recht van de entiteit wordt gevestigd. In het geval van beursgenoteerde effecten is dit de datum waarop het aandeel ex-dividend gaat.

Alle gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen worden verantwoord in de Staat van baten en lasten onder indirecte beleggingsopbrengsten.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en aandelen in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. Participaties in beleggingsfondsen in vastrentende waarden die geen beursnotering kennen worden gewaardeerd op de ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde meest recente opgaven van de desbetreffende fondsmanagers welke uitgaan van waardering op marktwaarde. Couponrente wordt in de staat van baten en lasten verantwoord onder directe beleggingsopbrengsten. Alle gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen worden verantwoord in de staat van baten en lasten onder indirecte beleggingsopbrengsten.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op reële waarde, te weten de relevante marktnoteringen of, als die niet beschikbaar zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van waarderingsmodellen. In deze waarderingsmodellen wordt voor de contante waarde berekening gebruik gemaakt van waarneembare marktdata.

Alle gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen worden verantwoord in de staat van baten en lasten onder indirecte beleggingsopbrengsten.

Derivaten met een negatieve waarde dienen op de passiva zijde van de balans te worden weergegeven.

Overige beleggingen

Beursgenoteerde beleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. Niet-beursgenoteerde (indirecte) beleggingen worden gewaardeerd op de ultimo verslagperiode berekende intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt ontleend aan de op lokale grondslagen gebaseerde opgaven van de desbetreffende fondsmanagers.

Beleggingen voor risico deelnemers

Participaties in beleggingsinstellingen ten behoeve van de pensioenkapitaalrekeningen worden gewaardeerd tegen de beurswaarde per 31 december van het verslagjaar. Deze beleggingen worden aangehouden voor rekening

en risico van de deelnemer, hetgeen weerspiegeld wordt in de Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (Pensioensparen).

Algemene reserve

Aan de algemene reserve wordt het saldo van baten en lasten van het jaar toegevoegd.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is vastgesteld als de contante waarde van de tijdsevenredig opgebouwde pensioenaanspraken. Voor arbeidsongeschikte deelnemers is de voorziening pensioenverplichtingen gesteld op de contante waarde van de volledige te bereiken aanspraken. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Voor een verdere toelichting verwijzen wij naar de overige gegevens.

Schattingswijzigingen

In 2017 zijn geen schattingswijzigingen van toepassing. In 2016 heeft de Commissie Overlevingstafels van het AG een nieuwe prognosetafel gepubliceerd, zijnde de Prognosetafel AG2016. Het fonds is in 2016 overgegaan op deze nieuwe overlevingstafel. Tegelijkertijd is ook de fondsspecifieke ervaringssterfte, de gehuwdheidsfrequentie, de opslag voor het latent wezenpensioen, de opslag voor excassokosten en de opslag leeftijdsverschil man/vrouw aangepast. Deze schattingswijzigingen hebben gezamenlijk geleid tot een vrijval van de technische voorziening ad € 14,726 miljoen. Deze vrijval is in het resultaat 2016 verwerkt.

De voorziening is gebaseerd op de volgende actuariële grondslagen:

Rekenrente

Voor de vaststelling van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december in enig jaar wordt gebruik gemaakt van de nominale rentetermijnstructuur ultimo verslagjaar zoals deze is gepubliceerd door De Nederlandsche Bank. De rentetoevoeging in 2017 is

gebaseerd op een vaste rente van -0,217% (overeenkomstig met de rentetermijnstructuur per 1 januari 2017).

Toeslagverlening

De beleidsdekkingsgraad bevindt zich einde 2017 boven de grens van 110%, waarboven voorwaardelijke indexatie plaatsvindt. Derhalve heeft er per 1 januari 2018 een toeslagverlening van 0,25% voor zowel actieve als inactieve deelnemers plaatsgevonden.

Overlevingstafels

Voor mannen en vrouwen zijn de overlevingskansen ontleend aan de door het Actuarieel Genootschap gepubliceerde Prognosetafel AG2016. Bij het vaststellen van de Voorziening Pensioenverplichtingen is rekening gehouden met fondsspecifieke ervaringssterfte door het toepassen van leeftijdsafhankelijke correctiefactoren. Deze is in 2016 gewijzigd en is gebaseerd op inkomensklassen.

Gezinssamenstelling

Voor zowel de mannelijke als de vrouwelijke deelnemers en gewezen deelnemers is bij de berekening van de contante waarde van het partnerpensioen tot de pensioenleeftijd uitgegaan van een gehuwdheidsfrequentie 'CBS 2016 incl. samenwonend'. Indien het (uitruilbare) partnerpensioen is opgebouwd na 31 december 2001 wordt de partnerfrequentie verondersteld 100% te zijn op de pensioendatum. Na pensionering wordt de frequentie vastgesteld op van de zogenaamde 'bepaalde vrouw' methode.

Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw is op drie jaar gesteld, waarbij tevens een extra opslag van 1,45% op de voorziening latent partnerpensioen is opgenomen.

De technische voorziening voor nog niet ingegaan ouderdompensioen bevat een opslag van 0,1% in verband met het risico van uitgesteld wezenpensioen.

Invaliditeitsvoorziening

Als onderdeel van de voorziening pensioenverplichtingen is voor arbeidsongeschikte deelnemers een voorziening opgenomen ter grootte van de contante waarde van de toekomstige voortzetting van pensioenopbouw en het uit te keren arbeidsongeschiktheidspensioen. Voor deelnemers die na 31-12-2011 ziek geworden zijn is

het arbeidsongeschiktheidspensioen verzekerd via de werkgever.

Voor zieke deelnemers is een voorziening opgenomen ter dekking van het risico op toekomstige voortzetting van pensioenopbouw. Hierbij wordt rekening gehouden met de voortzetting van de beschikbare premies. Bij de vaststelling van de voorziening voor zieke deelnemers is verondersteld dat de voorziening gelijk is aan:

- 5,2% van de schadelast, indien een werknemer 0 maanden ziek is;
- 25,9% van de schadelast, indien een werknemer 6 maanden ziek is;
- 51,8% van de schadelast, indien een werknemer 1 jaar ziek is;
- 100% van de schadelast, indien een werknemer 2 jaar ziek is.

De tussenliggende periodes worden geïnterpoleerd. De schadelast is hierbij gelijk gesteld aan de contante waarde van de toekomstige premievrijstelling en het eventuele arbeidsongeschiktheidspensioen.

Uitkeringen

De uitkeringen zijn continu betaalbaar verondersteld.

Kosten

In de voorziening pensioenverplichtingen is een excassovoorziening begrepen van 3,6% van de netto voorziening.

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Voor de berekening van de gekapitaliseerde waarde van de verzekeringspolissen zijn dezelfde grondslagen aangehouden als voor de totale voorziening pensioenverplichtingen. Er is met betrekking tot de herverzekeringscontracten geen recht op resultatendeling overeengekomen.

Resultaatbepaling

Algemeen

De lasten en baten worden zoveel mogelijk toegerekend aan het jaar waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan:

- rente;
- dividend;
- soortgelijke opbrengsten.

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder indirecte beleggingsopbrengsten worden de volgende resultaten opgenomen:

- gerealiseerde en niet-gerealiseerde koersverschillen van aandelen, obligaties en beleggingen in beleggingsfondsen;
- valutaverschillen inzake deposito's en bankrekeningen in buitenlandse valuta en valutatermijntransacties.

Bestemming van het saldo

Het saldo over 2017 wordt toegevoegd aan de algemene reserve.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

Toelichting op de balans per 31 december

(in duizenden euro)

Activa

[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds

Categorie	Stand ultimo 2016	Aankopen/ verstrek- kingen	Verkopen/ aflossingen	Gerealiseerde koers- verschillen	Niet- gerealiseerde koers- verschillen	Stand ultimo 2017
Vastgoedbeleggingen						
Vastgoed beleggingsfondsen	24.667	18.301	-17.686	47	-1.201	24.128
Aandelen						
Aandelen beleggingsfondsen	256.259	26.852	-18.086	817	31.443	297.285
Vastrentende waarden						
Obligaties, index bonds en obligatiebeleggingsfondsen	628.264	408.485	-347.282	135	-25.136	664.466
Derivaten						
Valutaderivaten	-344	0	-6.053	6.053	1.436	1.092
Overige beleggingen						
Hedge funds	45.604	0	-45.325	757	-19	1.017
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	954.450	453.638	-434.432	7.809	6.523	987.988
Derivaten met een negatieve waarde (passiva zijde)						
Valutaderivaten	594					1
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds passiva zijde	594					1
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds activa zijde	955.044					987.989

Methodiek bepaling marktwaarde

Niveau 1: Genoteerde marktprijzen. Beleggingen met genoteerde marktprijzen worden verhandeld op een actieve markt.

Niveau 2: Onafhankelijke taxaties. Onafhankelijke taxaties worden niet toegepast voor de waardering van het indirect onroerend goed.

Voor de belangrijkste uitgangspunten bij de waardering van het indirect vastgoed wordt verwezen naar de grondslagen van waardering en resultaatbepaling en de toelichting op de balans bij de post vastgoed.

Niveau 3: NCW-berekening. De netto contante waarde methode wordt gehanteerd voor de derivatenportefeuille.

Niveau 4: Andere methode. Voor fondsbeleggingen in vastrentende waarden, aandelen, vastgoed en hedgefondsen wordt de waardering bepaald op basis van de laatst ontvangen fondsrapportages.

Categorie	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4	Stand ultimo 2017
Vastgoedbeleggingen	24.128	0	0	0	24.128
Aandelen	297.285	0	0	0	297.285
Vastrentende waarden	648.122	0	0	16.344	664.466
Derivaten	0	0	1.092	0	1.092
Overige	1.017	0	0	0	1.017
Totaal belegd vermogen	970.552	0	1.092	16.344	987.988

Categorie	Stand ultimo 2017	Liquide middelen	Stand risico-paragraaf
Vastgoedbeleggingen	24.128	0	24.128
Aandelen	297.285	0	297.285
Vastrentende waarden	664.466	0	664.466
Derivaten	1.092	0	1.092
Overige	1.017	4.218	5.235
	987.988	4.218	992.206

Collateral

Het pensioenfonds heeft eind 2017 geen onderpand ontvangen in de vorm van liquiditeiten en (staats) obligaties als gevolg van positieve waardeontwikkeling van de derivaten.

Het pensioenfonds heeft eind 2017 geen onderpand verstrekt in de vorm van liquiditeiten en (staats) obligaties als gevolg van negatieve waardeontwikkeling van de derivaten.

Securities lending

Het pensioenfonds stelt geen deel van de aandelen- en obligatiebeleggingen beschikbaar voor het in bruikleen geven van effecten.

Voor een verdere toelichting wordt verwezen naar de risicoparagraaf op pagina 66.

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

Categorie	Stand ultimo 2016	Aankopen/ Verstrek- kingen	Verkopen aflossingen	Directe beleggings- opbrengsten	Indirecte beleggings- opbrengsten	Stand ultimo 2017
Vastgoedbeleggingen						
Vastgoed beleggingsfondsen	81	144	-24	0	-3	198
Aandelen						
Aandelen beleggingsfondsen	13.821	2.744	-3.495	0	873	13.943
Vastrentende waarden						
Vastrentende beleggingsfondsen	12.917	3.942	-4.132	0	-151	12.576
Overige beleggingen						
Money Market	2.740	10.840	-11.623	-44	32	1.945
Totaal beleggingen voor risico deelnemers	29.559	17.670	-19.274	-44	751	28.662

	2017	2016
[3] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen		
Stand per 1 januari	0	1.528
Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen	0	-1.528
	0	0
[4] Vorderingen en overlopende activa		
Vorderingen op aangesloten ondernemingen	11	14
Vorderingen op verzekeringsmaatschappijen	0	2
Nog af te wikkelen beleggingstransacties	0	4.361
Lopende intrest vastrentende waarden	373	2.363
Terug te vorderen dividendbelasting	3	4
Overige vorderingen	0	4
Totaal vorderingen en overlopende activa	387	6.748
Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.		
[5] Liquide middelen		
Rekeningen courant F. van Lanschot Bankiers N.V.	0	3
ING Bank N.V.	872	2.483
Kas Bank N.V.	4.218	2.831
	5.090	5.317
De liquide middelen staan ter vrije beschikking van het fonds.		

Passiva**[6] Stichtingskapitaal en reserves**

Stichtingskapitaal

2017

2016

Algemene reserve

Stand per 1 januari

90.650

84.727

Saldobestemming boekjaar

47.470

5.923

Stand per 31 december**138.120****90.650**

De bestemmingsreserve voor de toekomstige indexatie is in deze jaarrekening niet expliciet opgenomen, maar is impliciet verwerkt als onderdeel van de algemene reserve.

Totaal eigen vermogen**138.120****90.650**

Inclusief het stichtingskapitaal van € 45,38.

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt

36.035

104,1%

36.730

104,1%

Het vereist eigen vermogen bedraagt

133.967

115,2%

143.720

116,0%

De beleidsdekkingsgraad is

114,1%

104,9%

Aanwezige dekkingsgraad voor risico fonds

116,2%

110,5%

Aanwezige dekkingsgraad (incl risico deeln.)

115,7%

110,1%

De dekkingsgraad wordt berekend door het pensioenvermogen te delen door de pensioenverplichtingen.

De berekening is als volgt:

$$(138.120 + 851.468 + 28.662) / (851.468 + 28.662) \times 100\% = 115,7\%$$

De beleidsdekkingsgraad per eind 2017 is lager dan het Vereist Eigen Vermogen en daarmee heeft het pensioenfonds per genoemde datum een vermogenstekort. Het pensioenfonds heeft op 3 april 2018 een geactualiseerd herstelplan bij DNB ingediend. Uit dit herstelplan blijkt dat de dekkingsgraad volgens de veronderstellingen die aan het herstelplan ten grondslag liggen eind 2019 ten minste gelijk is aan het Vereist Eigen Vermogen.

	2017	2016
Technische voorzieningen		
[7] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
Stand per 1 januari	867.344	802.501
Mutatie boekjaar volgens Staat van baten en lasten	-15.876	64.843
Stand per 31 december	851.468 ¹⁾	867.344 ²⁾
Een actuariële analyse is opgenomen op pagina 64.		
[8] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen		
Stand per 1 januari	0	1.528
Mutatie	0	-1.528
Stand per 31 december	0	0
Totaal technische voorzieningen	851.468	867.344
De technische voorzieningen zijn als volgt opgebouwd		
Actieve deelnemers ³⁾	208.346	233.271
Gewezen deelnemers	365.665	361.976
Pensioengerechtigden	276.140	269.275
	850.151	864.522
Voorziening arbeidsongeschiktheidsrisico	1.317	2.822
	851.468	867.344
[9] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stand per 1 januari	29.559	28.991
Stortingen	2.640	2.541
Overgenomen pensioenverplichtingen	461	92
Onttrekkingen t.b.v. omzetting pensioenspaarkapitaal	-4.618	-4.009
Onttrekkingen t.b.v. inkoop bij verzekeraar	-87	0
Onttrekking i.v.m. overlijden (vrijval t.g.v. fonds)	0	-127
Rendement	707	2.071
Stand per 31 december	28.662	29.559

1) Waarvan kortlopend karakter (uitkeringen in 2018): 15.558.

2) Waarvan kortlopend karakter (uitkeringen in 2017): 14.685.

3) Inclusief arbeidsongeschikte deelnemers.

	2017	2016
[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva		
Belastingen en sociale premies	373	351
Nog af te wikkelen beleggingstransacties	3.117	3.796
Schulden aan verzekeringsmaatschappijen	4	0
Schulden uit hoofde van kosten vermogensbeheer	181	518
Schulden uit hoofde van kosten accountant	36	35
Schulden uit hoofde van kosten actuaris	52	85
Schulden uit hoofde van overige kosten	106	74
Vooruitontvangen premie volgend boekjaar	0	3.485
Vooruitontvangen bedragen volgend boekjaar	8	177
	3.877	8.521

De kortlopende schulden en overlopende passiva hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen

In 2017 is voor € 46,5 miljoen ingeschreven in niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingen. Het kapitaal voor deze beleggingen is per ultimo jaar nog niet opgevraagd. Tevens staat er nog een inschrijving van € 35 miljoen open in hypotheekbeleggingen. Tot het moment van opvraging worden deze bedragen tijdelijk belegd in liquide beleggingscategorieën.

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen belangrijke gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Bezoldiging bestuursleden

In de pensioenuitvoerings- en administratiekosten ("Bestuur") is in 2017 een bedrag ad € 141.000,- (2016: € 157.000,-) aan bestuursvergoedingen opgenomen.

Overige bezoldigingen

In de pensioenuitvoerings- en administratiekosten ("Bestuur") is in 2017 een bedrag ad € 31.000,- (2016: € 31.000,-) aan vergoedingen aan leden van het Verantwoordingsorgaan en de Visitatiecommissie opgenomen.

Personeel

Gedurende het boekjaar 2017 had Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot geen personeelsleden in dienst.

Baten en lasten	2017	2016
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds		
Directe beleggingsopbrengsten		
Vastgoedbeleggingen	740	671
Aandelen	3.332	2.539
Vastrentende waarden	13.601	4.974
Subtotaal	17.673	8.184
Banken	-38	-25
Waardeoverdrachten	-1	-7
Totaal directe beleggingsopbrengsten	17.634	8.152
Indirecte beleggingsopbrengsten		
<i>Gerealiseerde resultaten</i>		
Vastgoedbeleggingen	47	-727
Aandelen	817	-1.257
Vastrentende waarden	135	5.194
Derivaten	6.053	-244
Overige beleggingen	757	0
	7.809	2.966

	2017	2016
<i>Ongerealiseerde resultaten</i>		
Vastgoedbeleggingen	-1.201	1.139
Aandelen	31.443	22.321
Vastrentende waarden	-25.136	39.656
Derivaten	1.436	75
Overige beleggingen	-19	-1.272
Valutaverschillen	18	9
	6.541	61.928
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	14.350	64.894
In de indirecte beleggingsopbrengsten zijn de indirecte kosten opgenomen die via de beleggingsfondsen rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze kosten zijn verdisconteerd in de koersen van de betreffende beleggingsfondsen. De indirecte beleggingskosten bedroegen in totaal 3.498 (2016: 4.158). Voor meer informatie wordt verwezen naar de kostenparagraaf in het bestuursverslag.		
Directe kosten van vermogensbeheer		
Beheerloon		
– Vastrentende waarden	-54	-223
– Kosten fiduciair beheer	-268	-538
Transactiekosten	0	-1
Bewaarloon	-143	-174
Beleggingscommissie	-48	-25
Beleggingsadvies	-3	-1
Beleggingsadministratie	-230	-217
Bankkosten e.d.	-6	-7
Totaal directe kosten vermogensbeheer	-752	-1.186

De directe kosten vermogensbeheer omvatten de zichtbare ('directe') kosten die het fonds op factuurbasis betaalt. De kosten zijn, indien mogelijk, toegerekend aan de verschillende beleggingscategorieën. De transactiekosten zijn gesaldeerd met de beleggingsopbrengsten. De transactiekosten kunnen niet betrouwbaar worden vastgesteld, omdat deze verrekend zijn in de aan- en verkoopprijzen. De toelichting op de kosten vermogensbeheer inclusief de rechtstreeks ten laste van rendementen gebrachte kosten in overeenstemming met de aanbevelingen van de Pensioenfederatie is opgenomen in het bestuursverslag op pagina 20.

	2017	2016
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds	31.232	71.860
[12] Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers		
Directe beleggingsopbrengsten		
Overige beleggingen	-44	-45
Totaal directe beleggingsopbrengsten	-44	-45
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Vastgoedbeleggingen	-3	4
Aandelen	873	1.165
Vastrentende waarden	-151	900
Overige beleggingen	32	47
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	751	2.116
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers	707	2.071
[13] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers		
Periodieke premies van deelnemende ondernemingen	12.273	11.782
[14] Bijdragen voor risico deelnemers		
Premies pensioensparen	2.640	2.541
Totaal premie	14.913	14.323

	2017	2016
Kostendeekkende premie	16.516	16.257
Gedempte kostendeekkende premie	11.819	12.693
Feitelijke premie	14.913	14.323
De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
– Onvoorwaardelijke aanspraken	11.199	10.961
– Opslag in stand houden vereist vermogen	1.886	1.977
– Opslag voor uitvoeringskosten	791	778
– Spaarpremie DC	2.640	2.541
	16.516	16.257
De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
– Onvoorwaardelijke aanspraken	4.880	5.622
– Voorwaardelijke aanspraken	2.672	2.726
– Opslag in stand houden vereist vermogen	836	1.026
– Opslag voor uitvoeringskosten	791	778
– Spaarpremie DC	2.640	2.541
	11.819	12.693

Toelichting

Eind 2014 is door de werkgever met de ondernemingsraad een vaste premie van 20,5% van de totale loonsom (tot de maximale loongrens) afgesproken voor de periode 2015-2019. Actieve deelnemers betalen een eigen bijdrage conform het arbeidsvoorwaardenreglement. De eigen bijdrage bedraagt 5% van het pensioengevend salaris en maakt onderdeel uit van de vaste premie van 20,5%.

In de Pensioenwet en het Besluit FTK is beschreven op welke wijze de zuivere kostendeekkende premie en de gedempte kostendeekkende premie moeten worden vastgesteld. Zoals beschreven in de ABTN, maakt het Pensioenfonds gebruik van de mogelijkheid de kostendeekkende premie te dempen.

Er wordt vanaf 2016 uitgegaan van een gedempte disconteringsvoet, die gebaseerd is op het verwacht rendement. Deze gedempte disconteringsvoet is gelijk aan het reële fondsrendement. Het reële fondsrendement wordt vastgesteld als het verwacht rendement van het Pensioenfonds verminderd met een afslag voor toeslag en staat in beginsel voor een periode van 5 jaar vast. Bij het vaststellen van het verwacht rendement wordt rekening gehouden met de maximale parameters, zoals vastgelegd in artikel 23a eerste lid van het Besluit Financieel Toetsingskader pensioenfonds. Het reële rendement bedraagt naar de situatie van 30 september 2014 2,4% (verwacht rendement van 4,4% verminderd met verwachte toeslag ad 2%).

	2017	2016
[15] Saldo van overdrachten van rechten		
Overgenomen pensioenverplichtingen	526	155
Overgedragen pensioenverplichtingen	-659	-2.327
	-133	-2.172
[16] Saldo van overdrachten van rechten voor risico deelnemers	544	-171
[17] Pensioenuitkeringen		
Pensioenen		
Ouderdompensioen	-12.369	-11.556
Partnerpensioen	-2.470	-2.364
Wezenpensioen	-169	-143
Invalideitpensioen	-119	-142
Overige pensioenuitkeringen	-156	-123
Korting / toeslag WAO-uitkering	13	61
Subtotaal	-15.270	-14.267
Andere uitkeringen		
Afkoopsommen	-17	-50
Totaal pensioenuitkeringen	-15.287	-14.317
[18] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
Pensioenopbouw	-10.143	-9.596
Indexering en overige toeslagen	-2.141	0
Rentetoevoeging	1.901	486
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	15.325	14.414
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	552	504
Wijziging marktrente	13.040	-82.350
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	190	2.658
Omzetting pensioenspaarkapitaal ¹⁾	-4.334	-3.274
Mutatie invalideitsvoorziening	1.438	-1.328
Mutatie voorziening herverzekering	0	-1.528
Overgang nieuwe overlevingstafels	0	14.726
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	48	445
	15.876	-64.843

1) Het pensioenkapitaal wordt bij einde deelname, dus op de pensioendatum óf bij eerdere uitdiensttreding, omgezet in pensioenaanspraken binnen het pensioenfonds of bij een verzekeraar (naar keuze deelnemer). Bij de omzetting binnen het pensioenfonds worden sekseneutrale omzettingfactoren gehanteerd. Bij de omzetting wordt rekening gehouden met een solvabiliteitsopslag.

	2017	2016
[19] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Pensioenspaarkapitalen		
Stortingen	-2.640	-2.541
Overgenomen pensioenverplichtingen	-461	-92
Onttrekkingen t.b.v. omzetting pensioenspaarkapitaal	4.618	4.009
Onttrekkingen t.b.v. inkoop bij verzekeraar	87	0
Onttrekking i.v.m. overlijden (vrijval t.g.v. fonds)	0	127
Rendement	-707	-2.071
	897	-568
[20] Herverzekering		
Premies herverzekering	-63	-61
Deze post betreft de aan de herverzekeraar (Zwitserleven) verschuldigde premie voor het overlijdens- en arbeidsongeschiktheidsrisico uit hoofde van de door de stichting aangegane herverzekeringsovereenkomst.		
Uitkeringen uit herverzekering		
Ouderdomspensioen	10	956
	-53	895
[21] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Administratie		
– Regulier	-393	-387
– Incidenteel	-31	-34
Totaal administratie	-424	-421
Accountant		
– Controle van de jaarrekening 2015	0	-5
– Controle van de jaarrekening 2016	-4	-35
– Controle van de jaarrekening 2017	-36	0
Totaal accountant	-40	-40

	2017	2016
Actuaris		
– Jaarwerk 2015	0	-19
– Jaarwerk 2016	10	-45
– Jaarwerk 2017	-32	0
– Certificering	-17	-23
– Overige (advies)werkzaamheden	-84	-79
Totaal actuaris	-123	-166
Bestuur		
– Externe bestuursleden	-127	-127
– Externe commissieleden	-14	-26
– Kosten APF bestuur	0	-4
– Verantwoordingsorgaan	-7	-7
– Visitatiecommissie	-24	-24
– Ambtelijk secretariaat	-309	-347
Totaal bestuur	-481	-535
Contributies en bijdragen	-72	-70
Bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering	-12	-12
Opleidingskosten	-13	-14
Overige advieskosten	-51	-13
Overige kosten	-11	-11
Totaal overige kosten	-159	-120
Totaal pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-1.227	-1.282
[22] Overige baten en lasten	1	127
Saldo van baten en lasten	47.470	5.923

	2017	2016
Actuariële analyse van het saldo		
Rendement en wijziging rentetermijnstructuur	46.173	-10.004
Toeslagen	-2.141	0
Financiering	299	131
Sterfte en differenties	1.378	2.277
Kosten	116	-88
Arbeidsongeschiktheid	1.848	-776
Overige technische grondslagen	-203	-217
(Risiko) Herverzekering	-53	-632
Waardeoverdracht	57	486
Uitkeringen	38	97
Diverse bestandsmutaties	-498	-802
Spaarsaldi	455	598
Overige baten en lasten	1	127
Aanpassing overlevingstafels	0	14.726
Totaal saldo van baten en lasten	47.470	5.923

Resultaatbestemming

Bepalingen omtrent de resultaatbestemming

Conform hoofdstuk 5 van de ABTN worden de jaarresultaten toegevoegd aan de reserves ter dekking van algemene risico's.

Resultaat verdeling

Het Bestuur heeft besloten het resultaat over het boekjaar 2017 toe te voegen aan de Algemene reserve.

Actuariële toelichting bij verzekeringstechnische analyse

Actuariële toelichting bij verzekeringstechnische analyse

De verzekeringstechnische analyse is opgenomen op de vorige pagina, onder actuariële analyse van het saldo. Onderstaande posten geven een toelichting op deze analyse en luiden in duizenden euro.

Rendement en wijziging rentetermijnstructuur (€ 46.173)

De directe en indirecte beleggingsbaten bedroegen na aftrek van kosten € 31.939. De aan de Voorziening Pensioenverplichtingen toe te voegen rente bedroeg -€ 1.194. Door de wijziging van de rentetermijnstructuur gedurende het boekjaar nam de Voorziening Pensioenverplichtingen af met € 13.040. Per saldo is het resultaat op rendement en wijziging rentetermijnstructuur € 46.173.

Toeslagen (- € 2.141)

Per 1 januari 2018 zijn de pensioenuitkeringen van pensioengerechtigden en de opgebouwde pensioenaanspraken van actieve en inactieve deelnemers verhoogd met 0,25%. De toename van de Voorziening Pensioenverplichtingen als gevolg van toekenning van de voorwaardelijke toeslagverlening bedroeg € 2.141. Per saldo resulteert dit in een negatief resultaat van € 2.141.

Financiering (€ 299)

Per 1 januari 2015 is de Collectieve Defined Contribution (CDC)-regeling ingegaan. De feitelijke premie 2017 bedraagt, net als in 2015 en 2016, 20,5% van de (gemaximeerde) salarissom. De totale premiebijdrage wordt door de deelnemende ondernemingen betaald. Het Bestuur toetst jaarlijks vooraf of de te ontvangen premie voor zowel de basis- als de excedentregeling toereikend is vastgesteld. In 2017 is de opbouw in de basisregeling gekort van 1,875% naar 1,739%. De opbouw in de excedentregeling is gekort met 6,1% naar 93,9% van de reguliere beschikbare premiestaffel.

De totale afgedragen premie bedroeg € 14.912. Hierin was € 1.830 begrepen voor risicodekking en kosten.

Voor de inkoop van de pensioenopbouw was actuariëel benodigd € 12.783. Hieruit volgt een positief resultaat op financiering van € 299.

Sterfte en differenties (€ 1.378)

Het sterfteresultaat is ontstaan omdat het aantal overleden personen in 2017 hoger was dan hetgeen is verondersteld. In algemene zin geldt dat, indien meer personen overlijden dan verondersteld (oversterfte), dit een winst geeft op de verzekeringen voor ouderdomspensioen en ingegaan pensioen (langlevenrisico) en een verlies op de verzekeringen voor partnerpensioen (kortlevenrisico). Bij ondersterfte is het omgekeerde het geval.

Ten gevolge van verondersteld overlijden is aan de Voorziening Pensioenverplichtingen € 2.976 toegevoegd terwijl als gevolg van werkelijk overlijden € 3.725 uit de Voorziening Pensioenverplichtingen is vrijgevallen. Daarnaast is € 629 aan risicopremie voor het overlijdensrisico ontvangen. Per saldo is het resultaat € 1.378 positief. Dit resultaat is onder te verdelen in een negatief resultaat van € 95 op langlevensrisico en een positief resultaat van € 1.473 op kort leven.

Kosten (€ 116)

Het resultaat op kosten bestaat enerzijds uit de vrijval van de kostenopslag uit de Voorziening Pensioenverplichtingen bij het doen van uitkeringen ad € 552 en de in de premie opgenomen opslag voor directe kosten van € 791 en anderzijds uit de werkelijke kosten volgens de rekening van baten en lasten van € 1.227. Per saldo resulteert een winst van € 116.

Arbeidsongeschiktheid (€ 1.848)

De premie voor arbeidsongeschiktheidspensioen en de opslag in de premie voor premievrijstelling bedroegen € 410. De vrijval uit de Voorziening Pensioenverplichtingen was gelijk aan € 1.438. Het resultaat op arbeidsongeschiktheid is daarmee gelijk aan € 1.848. Dit resultaat wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de afname van aantal deelnemers dat korter dan 2 jaar ziek is op 31 december 2017 ten opzichte van 31 december 2016.

Voor deze 'zieke' deelnemers wordt –rekening houdend met een kans op blijvende arbeidsongeschiktheid– een invaliditeitsvoorziening aangehouden. Deze voorziening is in 2017 met € 1.452 afgenomen.

Overige technische grondslagen (- € 203)

Dit betreft met name het resultaat op keuzemogelijkheden binnen het pensioenfonds, zoals variatie bij pensionering (uitruil, hoog/ laag, etc.).

(Risico) Herverzekering (- € 53)

Het pensioenfonds heeft het arbeidsongeschiktheidsrisico en overlijdensrisico gedeeltelijk herverzekerd. In 2017 is € 63 betaald aan risicoherverzekeringspremies. Hiertegenover staat een ontvangen uitkering van de verzekeraar van € 10.

Waardeoverdracht (€ 57)

In verband met inkomende waardeoverdrachten is een bedrag van € 987 ontvangen. De Voorziening Pensioenverplichtingen is toegenomen met € 1.010. Aan uitgaande waardeoverdrachten is een bedrag ad € 746 uitgekeerd. De Voorziening Pensioenverplichtingen is in verband hiermee met € 826 afgenomen. De wettelijke tarieven voor de bepaling van de individuele overdrachtswaarde waren in 2017 lager dan de tarieven waarmee de Voorziening Pensioenverplichtingen van het pensioenfonds wordt vastgesteld. Op uitgaande waardeoverdrachten is om deze reden een positief resultaat geboekt en op inkomende waardeoverdrachten een negatief resultaat.

Uitkeringen (€ 38)

Dit resultaat bestaat uit het verschil tussen de daadwerkelijk gedane pensioenuitkeringen en afkopen (€ 15.287) en de vrijval uit de Voorziening Pensioenverplichtingen door het verrichten van uitkeringen (€ 15.325).

Diverse bestandsmutaties (- € 498)

Dit resultaat bestaat uit een toename van de Voorziening Pensioenverplichtingen uit hoofde van diverse mutaties en correcties (-€ 498).

Spaarsaldi (€ 455)

De toename van de Voorziening Pensioenverplichtingen door omzetting van het spaarsaldo in aanspraken op ouderdoms- en/of partnerpensioen bedroeg € 4.334. De vrijval van het spaarkapitaal was gelijk aan € 4.789. Per saldo een positief resultaat van € 455, zijnde de in de omzettingfactoren opgenomen solvabiliteitsopslag.

Overige oorzaken (€ 1)

Dit resultaat bestaat uit de overige baten van € 1.

Risicoparagraaf

(bedragen in duizenden euro)

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico dat het fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkingsgraad. Hoeveel eigen vermogen het fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkingsgraad om te bepalen of het pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Er wordt geen rekening gehouden met eventuele additionele risico's. Hieromtrent heeft afstemming plaats gevonden met, bestuur, waarmerkend actuaris en DNB. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2017 van 15,2% en 2016 van 16,0%.

	2017		2016	
	€	%	€	%
Renterisico (S1)	34.320	4,0	31.379	3,6
Aandelen- en vastgoed risico (S2)	95.537	11,2	109.171	12,6
Valutarisico (S3)	31.289	3,7	29.995	3,4
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	0	0,0
Kredietrisico (S5)	21.813	2,6	20.143	2,3
Verzekeringstechnisch risico (S6)	28.174	3,3	30.053	3,5
Concentratierisico (S8)	0	0,0	0	0,0
Actief beheer risico (S10)	3.282	0,4	3.699	0,4
Diversificatie-effect	-80.735	-9,5	-81.016	-9,3
Vereist Eigen Vermogen risico fonds	133.680	15,7	143.424	16,5
Vereist Eigen Vermogen over gespaarde kapitalen	287	0,0	296	0,0
Afname voor toerekening totale TV	0	-0,5	0	-0,5
Totaal Vereist Eigen Vermogen	133.967	15,2	143.720	16,0
Aanwezige dekkingsgraad voor risico fonds		116,2		110,5
Aanwezige dekkingsgraad (incl risico deeln.)		115,7		110,1
Beleidsdekkingsgraad		114,1		104,9
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,1		104,1
Strategisch vereiste dekkingsgraad (incl risico deeln.)		115,2		116,0

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds is per 31 december 2017 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het pensioenfonds in een tekort verkeert. In boekjaar 2017 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 114,1%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2016 van 104,9%, is de beleidsdekkingsgraad toegenomen met 9,2%-punt.

Renterisico

Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Het Pensioenfonds kent een langere looptijd voor pensioenverplichtingen dan voor de beleggingen. Door gebruik te maken van rentederivaten wordt de looptijd van de beleggingen verlengd.

Onderstaande duratie cijfers geven meer inzicht.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief rentederivaten) 13,4 jaar (2016: 14,6 jaar).

Duratie van de pensioenverplichtingen 19,9 jaar (2016: 20,5 jaar).

Voor de vaststelling van het renterisico bij het Vereist Eigen Vermogen worden de kasstromen van de rentegevoelige beleggingen afgezet tegen de kasstromen van de voorziening pensioenverplichtingen. Vervolgens worden beide kasstromen afgezet tegen door de DNB bepaalde renteschokken die per looptijd verschillen. Op basis van deze renteschokken kan de impact op de technische voorziening en de impact op alle rentegevoelige beleggingen worden berekend. Overeenkomstig kan een afdekkingspercentage worden berekend. Rentegevoeligheid is één van de belangrijkste factoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie van de portefeuille.

	Feitelijke verdeling		Strategische verdeling	
	in €	%	in €	%
Impact op technische voorziening voor risico Pensioenfonds (A)	66.030		66.030	
Impact op de rentegevoelige beleggingen (B)	32.375		31.710	
Renterisico	33.655	4,0	34.320	4,0
Afdekkingspercentage (B/A)		49,0		48,0

Derivaten

Het renterisico is afgedekt door middel van langlopende obligaties. Door LDI ¹⁾ pools wordt de duratie van de portefeuille van vastrentende waarden verlengd van circa 3,7 naar 13,4 jaar.

Strategisch dekt het Pensioenfonds volgens het beleggingsmandaat 45% van het renterisico van haar verplichtingen af op marktrente. De verplichtingen worden gewaardeerd volgens de DNB rentetermijnstructuur inclusief UFR-methodiek. De strategische renteafdekking op basis van de DNB rentetermijnstructuur komt daarmee uit op circa 48,0%.

Hoogte buffer

Op basis van de Vereist Eigen Vermogen berekeningen bedraagt de buffer voor het feitelijk renterisico 33.655 (4,0%) en voor het strategisch renterisico 34.320 (4,0%) ultimo 2017.

1) *Liability Driven Investment pools: beleggingen in vastrentende waarden. Dit betreft beleggingsfondsen met een relatief lange looptijd met als doel het renterisico van de verplichtingen af te dekken.*

Aandelen- en vastgoedrisico

Het pensioenfonds loopt het risico dat haar beleggingen in aandelen, vastgoed en hedgefunds en private equity in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwaarden (prijrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende zakelijke waarden categorieën getoond.

	2017		2016	
	€	%	€	%
<i>Verdeling Aandelen en Vastgoed per categorie:</i>				
Beursgenoteerd vastgoed	31.737	9,9	31.398	9,6
Niet-beursgenoteerd vastgoed	59	0,0	60	0,0
Ontwikkelde markten (Mature markets)	200.888	62,8	174.147	53,3
Opkomende markten (Emerging markets)	86.455	27,0	75.654	23,1
Private equity en hedge funds	1.017	0,3	45.604	14,0
	320.156	100,0	326.863	100,0

Hoogte buffer

Bij de berekening van het Vereist Eigen Vermogen wordt voor het feitelijke en strategische zakelijke waarden risico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging.

De buffer voor het feitelijk aandelen- en vastgoedrisico bedraagt 98.655 (11,6%) en voor het strategisch aandelen- en vastgoedrisico 95.537 (11,2%).

Valutarisico

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van het Pensioenfonds in euro's luiden terwijl veel van de beleggingen van het Pensioenfonds in niet-euro luiden. Het Pensioenfonds loopt het risico dat haar buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Het Pensioenfonds kiest er daarom voor om (een gedeelte) van haar buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het Pensioenfonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het Pensioenfonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro.

Het valutarisico wordt berekend aan de hand van een scenario waarbij wordt uitgegaan van een waardedaling van de beleggingen in vreemde valuta van 20% voor ontwikkelde landen en 35% voor opkomende markten. Het valutarisico is het totale negatieve effect op de waarde van alle beleggingen als gevolg van dit scenario. Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten.

	2017		2016	
	€	%	€	%
<i>Totaal beleggingen naar valuta voor afdekking met derivaten</i>				
Amerikaanse dollar	95.061	9,6	85.150	8,9
Australische dollar	1.441	0,1	1.913	0,2
Canadese dollar	712	0,1	859	0,1
Britse pound sterling	32.034	3,2	29.660	3,1
Hongkongse dollar	33.520	3,4	28.729	3,0
Japanse yen	18.901	1,9	19.376	2,0
Deense Kroon	2.964	0,3	1.987	0,2
Noorse kroon	1.233	0,1	1.329	0,1
Zweedse Kroon	6.103	0,6	5.543	0,6
Zwitserse frank	11.078	1,1	9.476	1,0
Overige	77.011	7,8	74.659	7,8
Niet Euro	280.058	28,2	258.681	27,0
Euro	711.056	71,8	698.944	73,0
Totaal beleggingen exclusief derivaten	991.114	100,0	957.625	100,0
Waarde derivaten	1.092		-344	
Totaal beleggingen inclusief derivaten	992.206		957.281	
<i>Totaal beleggingen naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Amerikaanse dollar	33.268	3,4	26.838	2,8
Australische dollar	1.441	0,1	1.913	0,2
Canadese dollar	712	0,1	859	0,1
Britse pound sterling	16.731	1,7	16.321	1,7
Hongkongse dollar	33.520	3,4	28.729	3,0
Japanse yen	9.505	1,0	10.256	1,1
Deense Kroon	2.964	0,3	1.987	0,2
Noorse kroon	1.233	0,1	1.329	0,1
Zweedse Kroon	6.103	0,6	5.543	0,6
Zwitserse frank	11.078	1,1	9.476	1,0
Overige	77.011	7,7	74.659	7,8
Niet Euro	193.566	19,5	177.910	18,6
Euro	798.640	80,5	779.371	81,4
Totaal beleggingen inclusief derivaten	992.206	100,0	957.281	100,0

Derivaten

Ter afdekking van de valutarisico's op de effectenportefeuille zijn er door de vermogensbeheerders valutatermijntransacties afgesloten. De post valutatermijntransacties bestaat uit de volgende transacties, omgerekend in euro per 31 december 2017:

in duizenden euro	aankoop transacties	verkoop transacties	resultaat	uiterlijke einddatum
Euro	87.584	0	87.584	Maart 2018
Britse pound sterling	0	-15.303	-15.303	Maart 2018
Japanse yen	0	-9.396	-9.396	Maart 2018
US dollar	0	-61.793	-61.793	Maart 2018
	87.584	-86.492	1.092	

Indien de afrekening van deze transacties op 31 december 2017 zou hebben plaatsgevonden dan zou het af te rekenen bedrag € 1.092 duizend lager uitvallen dan overeengekomen (ongerealiseerde resultaat van € 1.092 duizend).

Het Pensioenfonds dekt strategisch 50% van het valutarisico af. Alleen de belangrijkste valuta's aanwezig in de portefeuille, de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse Yen en de Hong Kong dollar, worden afgedekt. De Hong Kong dollar wordt echter afgedekt middels extra afdekking van de Amerikaanse dollar. Er geldt een vaste wisselkoers voor deze valuta en het afdekking van de Amerikaanse dollar is goedkoper. Overige vreemde valuta's worden niet afgedekt in verband met de beperkte exposure.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het Vereist Eigen Vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking.

De buffer voor het feitelijk valuta risico bedraagt 34.671 (4,1%) en voor het strategisch valuta risico 31.289 (3,7%).

Grondstoffenrisico

Bij de berekening van het Vereist Eigen Vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch grondstoffenrisico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 35%. Het Pensioenfonds belegt niet in grondstoffen en hoeft daarom geen buffers hiervoor aan te houden.

Kredietrisico

Het pensioenfonds loopt het risico dat één of meerdere van haar tegenpartijen niet aan de voorafgesproken betalingen kan voldoen. Bij de berekening van het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar.

Een Europese AAA rating impliceert dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geassocieerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd.

	2017		2016	
	€	%	€	%
<i>Rating vastrentende waarden:</i>				
AAA	216.405	32,5	278.623	44,4
AA	197.104	29,7	185.597	29,5
A	47.600	7,2	40.190	6,4
BBB	64.004	9,6	42.604	6,8
(Lager dan) B	10.464	1,6	9.448	1,5
Geen rating	128.889	19,4	71.802	11,4
	664.466	100,0	628.264	100,0
<i>Verdeling vastrentende waarden naar looptijd:</i>				
Resterende looptijd korter dan 1 jaar	312.776	47,1	109.491	17,4
Resterende looptijd tussen 1 en 5 jaar	26.629	4,0	182.006	29,0
Resterende looptijd tussen 5 en 10 jaar	91.186	13,7	136.927	21,8
Resterende looptijd langer dan 10 jaar	233.875	35,2	199.840	31,8
	664.466	100,0	628.264	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd voor de rentegevoelige beleggingen die een creditspread groter dan 0% hebben. De creditspread wordt bepaald op basis van de rentegevoelige kasstromen van het Pensioenfonds. Afhankelijke van de rating van de desbetreffende kasstromen wordt een kredietschok berekend. Naarmate de rating slecht wordt neemt de kredietschok en de daarvoor te hanteren buffer toe.

Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer voor het feitelijk kredietrisico van 22.192 (2,6%) en voor het strategisch kredietrisico van 21.813 (2,6%).

Verzekeringstechnisch risico

Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevenrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

Het Pensioenfonds hanteert bij de vaststelling van de voorziening pensioenverplichtingen de meest recente overlevingstafels (Prognosetafel AG2016), met fondsspecifieke ervaringssterfte. Dit neemt niet weg dat toekomstige ontwikkelingen kunnen leiden tot nog verdere verbetering of tot verslechtering van de levensduur en dat diensgevolge in de toekomst verdere verhoging of verlaging van de voorziening pensioenverplichtingen aan de orde kan komen.

Hoogte buffer

Dit vertaalt zich in een buffer voor het feitelijk verzekeringstechnisch risico van 28.174 (3,3%) en voor het strategisch verzekeringstechnisch risico van 28.174 (3,3%).

Concentratierisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen. De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook "grote posten" zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd.

	2017		2016	
	€	%	€	%
Vastgoedbeleggingen				
<i>Verdeling Vastgoedbeleggingen per regio:</i>				
Europa niet EU	321	1,3	301	1,2
Noord-Amerika	12.944	53,7	14.007	56,8
Oceanië	6.329	26,2	6.657	27,0
Overige	27	0,1	35	0,1
	19.621	81,3	21.000	85,1
Europa EU	4.507	18,7	3.667	14,9
	24.128	100,0	24.667	100,0
<i>Grote posten: Vastgoedbeleggingsfondsen groter dan 2% van het balanstotaal:</i>				
Northern Trust UCITS Common ContractualFundRealEst	24.128	2,4	24.667	2,5

	2017		2016	
	€	%	€	%
Aandelen				
<i>Verdeling Aandelen per sector:</i>				
Basismaterialen	16.366	5,5	14.259	5,6
Communicatie diensten	36.967	12,4	30.215	11,8
Cyclische consumptiegoederen	33.581	11,3	27.874	10,9
Defensieve consumptiegoederen	46.039	15,5	37.513	14,6
Gezondheidszorg	3.663	1,2	3.857	1,5
Energie	18.242	6,1	18.742	7,3
Financiële dienstverlening	67.471	22,7	61.174	23,9
Industrie	32.454	10,9	28.066	11,0
Nutsbedrijven	8.580	2,9	8.670	3,4
Technologie	31.558	10,7	23.721	9,2
Diversen	2.364	0,8	2.168	0,8
	297.285	100,0	256.259	100,0
<i>Verdeling Aandelen per regio:</i>				
Europa niet EU	16.191	5,5	12.822	5,0
Noord-Amerika	64.640	21,7	55.631	21,7
Midden- en Zuid-Amerika	6.316	2,1	5.635	2,2
Azië	82.133	27,6	70.191	27,4
Oceanië	30.292	10,2	28.529	11,1
Overige	4.895	1,7	4.227	1,7
	204.467	68,8	177.035	69,1
Europa EU	92.818	31,2	79.224	30,9
	297.285	100,0	256.259	100,0
<i>Grote posten: Aandelen beleggingsfondsen groter dan 2% van het balanstotaal:</i>				
NT All Country Asia ex Japan Equity Index Fund	41.842	4,1	38.126	3,8
Vanguard Emerging Markets Stock Index Fund	41.333	4,0	37.107	3,7
Northern Trust UCITS Common Contractual Fund - Eur	31.296	3,1	35.486	3,6
Vanguard European Stock Index Fund	54.837	5,4	34.208	3,4
Northern Trust UCITS Common Contractual Fund - US	32.662	3,2	32.922	3,3
Vanguard Institutional Index Fund	31.797	3,1	24.631	2,5

	2017		2016	
	€	%	€	%
Vastrentende waarden				
<i>Verdeling vastrentende waarden per soort:</i>				
Staatsobligaties	186.352	28,0	367.591	58,5
Bedrijfsobligaties (Credit funds)	125.665	18,9	97.640	15,5
Hypotheken	67.534	10,2	49.348	7,9
Index bonds	137	0,0	19.426	3,1
Geldmiddelen	284.778	42,9	94.259	15,0
	664.466	100,0	628.264	100,0
<i>Verdeling vastrentende waarden per regio:</i>				
Europa niet EU	24.481	3,7	10.729	1,7
Noord-Amerika	44.551	6,7	27.466	4,4
Midden- en Zuid-Amerika	4.685	0,7	6.191	1,0
Azië	17.095	2,6	5.922	0,9
Oceanië	29.962	4,5	13.605	2,2
Overige	7.036	1,0	14.591	2,3
	127.810	19,2	78.504	12,5
Europa EU	536.656	80,8	549.760	87,5
	664.466	100,0	628.264	100,0
<i>Grote posten: Obligatiedebiteuren groter dan 2% van het balanstotaal:</i>				
Staatsobligaties Duitsland	n.v.t.		58.547	5,9
Staatsobligaties Nederland	n.v.t.		49.119	4,9
Staatsobligaties Frankrijk	n.v.t.		39.098	3,9
Staatsobligaties Oostenrijk	n.v.t.		22.062	2,2

Bovengenoemde staatsobligaties betreffen alleen de directe beleggingen in staatsobligaties.

Grote posten: Vastrentende beleggingsfondsen groter dan 2% van het balanstotaal:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Insight LDI Solut Plus Euro 20 year	71.698	7,0	70.571	7,1
JPMorgan Liquidity Funds - Euro Liquidity Fund	206.501	20,2	69.032	6,9
Insight LDI Solut Plus Euro 30 year	45.597	4,5	60.319	6,1
Aeam Dutch Mortgage Fund	51.000	5,0	49.314	4,9
Blackrock Euro Investment Grade Corp Bond Ind Inst	41.060	4,0	36.044	3,6
Insight LDI Solut Plus Euro 50 year	24.721	2,4	34.026	3,4
SLI Global SICAV European Corp Bond Fund D	43.134	4,2	32.069	3,2
Legal & General IM - Euro Corporate Bond Fund	43.107	4,2	22.490	2,3
Insight Liquid Fund eur cash fund	65.215	6,4	0	0,0
Overige beleggingen				
<i>Overige beleggingen per regio:</i>				
Europa niet EU	8	0,1	165	0,3
Noord-Amerika	441	8,4	12.856	26,5
Midden- en Zuid-Amerika	3	0,1	59	0,1
Azië	26	0,5	16.829	34,8
Oceanië	59	1,1	3.642	7,5
Overige	4.370	83,5	6.126	12,7
	4.907	93,7	39.677	81,9
Europa EU	328	6,3	8.758	18,1
	5.235	100,0	48.435	100,0
<i>Grote posten: Overige beleggingen (Hedge funds) groter dan 2% van het balanstotaal:</i>				
Orange Alternative Investment Fund	n.v.t.		23.586	2,4
Prisma Alternatives Fund	n.v.t.		22.018	2,2

Er zijn geen directe beleggingen uitgeleend. Binnen de beleggingsfondsen wordt zeer beperkt uitgeleend.
Er zijn geen beleggingen in F. van Lanschot Bankiers N.V. en de aan haar gelieerde ondernemingen.

Hoogte buffer

In het standaardmodel is geen rekening gehouden met een buffer voor concentratierisico. Het risico dient sec kwalitatief toegelicht te worden.

Actief beheer risico

Actief beheer risico treedt op wanneer beleggingsmanagers afwijken van de strategisch gedefinieerde benchmarks. Actief beheer risico wordt in beginsel alleen becijferd voor de aandelenportefeuille en wordt gemeten aan de hand van de tracking error en de TER. De tracking error geeft aan in hoeverre de beleggingsrendementen van de daadwerkelijke aandelenportefeuille afwijken van de strategisch gedefinieerde benchmark. TER staat voor total expense ratio en geeft onder meer de kosten weer die de beleggingsmanagers hebben gemaakt voor het voeren van hun (actief) beleid.

Voor het actief beheer risico is gebruik gemaakt van onderstaande tracking errors:

Mandaat	Marktwaaarde	Tracking error
T-Rowe Price Global EM Equity Fund I	14.263	2,71%
Montanaro European Smaller Comp.Fund	17.668	4,01%
T-Rowe Price Asian ex-Japan	15.126	2,52%

Hoogte buffer

Dit vertaalt zich in een buffer voor het feitelijk actief beheer risico van 3.305 (0,4%) en voor het strategisch actief beheer risico van 3.282 (0,4%).

Vastgesteld te 's-Hertogenbosch, 21 juni 2018

Het Bestuur

Overige gegevens

Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert de volgende pensioenregeling uit:

Pensioenregeling 2015

Per 1 januari 2015 is voor alle actief zijnde medewerkers een nieuwe pensioenregeling van kracht geworden. De per 31 december 2014 opgebouwde aanspraken uit de Pensioenregeling 2012 zijn per 1 januari 2015 ingebracht in de Pensioenregeling 2015.

De Pensioenregeling 2015 is een CDC-regeling met als pensioenrichtdatum de 67ste verjaardag. CDC betekent Collective Defined Contribution, letterlijk vertaald betekend dit 'vastgestelde bijdrage'. De werkgever betaalt een vaste premie aan het pensioenfonds. De premie is zo berekend dat er een beoogde pensioenopbouw plaats kan vinden. Als blijkt dat de afgesproken premie niet voldoende is om de beoogde opbouw te betalen, kan de opbouw voor het komende jaar lager zijn. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn als de kosten van de pensioenopbouw toenemen, de rente daalt of de levensverwachting sneller stijgt dan gedacht. De regeling bestaat uit een basisregeling en een aanvullende (excedent-) regeling.

1. De basisregeling is een uitkeringstoezegging op basis van middelloon voor de opbouw van een ouderdomspensioen. Het jaarlijks beoogd opbouwpercentage is 1,875% van de pensioengrondslag. Deze grondslag is gebaseerd op een salaris tot een grens van € 51.133 (2017). Het partnerpensioen in de basisregeling bedraagt 70% van het ouderdomspensioen per deelnemersjaar vanaf 1 januari 2015 tot de pensioendatum.
2. De aanvullende (excedent-)regeling is voor de opbouw van het ouderdomspensioen over het excedentsalaris tot het maximale pensioensalaris van € 103.317,-. Het partnerpensioen in de aanvullende regeling is op risicobasis en bedraagt 1,16% per deelnemersjaar vanaf 1 januari 2015 of later de datum van indiensttreding, tot de pensioendatum.

3. Voorts is een wezenpensioen en vrijstelling premiebetaling bij arbeidsongeschiktheid meeverzekerd en facultatief een dekking voor het Anw-hiaat.

Financiering

De werkgever betaalt vanaf 2015 tot en met 2019 een vaste premie van 20,5% van de totale salarissom (tot de maximale loongrens) aan Pensioenfonds F. van Lanschot. De werknemer draagt hiervan zelf 5% bij van de pensioengrondslag. De vaste premie is zo berekend dat naar verwachting de jaarlijks beoogde pensioenopbouw in de basis- en excedentregeling kan worden behaald. Als blijkt dat de afgesproken premie niet voldoende is om de beoogde opbouw te betalen, kan de opbouw voor het komende jaar lager zijn. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn als de kosten van de pensioenopbouw toenemen, de rente daalt of de levensverwachting sneller stijgt dan verwacht. Het risico van eventuele tekorten ligt bij de deelnemers. Ter dekking van algemene risico's, waaronder beleggingsrisico's, houdt het pensioenfonds een algemene reserve aan. Jaarlijks muteert deze reserve met het saldo van de staat van baten en lasten.

Toeslagbeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk toeslagbeleid ten aanzien van actieve deelnemers, gepensioneerden en gewezen deelnemers. De toeslagen worden gefinancierd uit de behaalde rendementen van het Pensioenfonds. Het pensioenfonds probeert de opgebouwde aanspraken en pensioenuitkeringen jaarlijks aan te passen aan de stijging van de consumentenprijsindex, alle huishoudens, afgeleid van het CBS. Er is dus geen recht op toeslagen en het is niet zeker in hoeverre in de toekomst toeslagen zullen plaatsvinden. Het Bestuur beslist jaarlijks in hoeverre pensioenrechten en pensioenaanspraken worden aangepast.

Per 1 januari 2018 zijn de pensioenen en de lopende pensioenuitkeringen van alle deelnemers met 0,25% verhoogd. Uitgangspunt voor de verhoging van de pensioenen is de prijsindex (inflatie). De prijzen zijn in de periode oktober 2016 tot en met september 2017 gestegen met 1,47%.

Het pensioenfonds streeft ernaar om de pensioenen mee te laten groeien met de inflatie. Indexatie is afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds.

Het pensioenfonds is vanaf 2015 wettelijk verplicht om extra financiële buffers aan te houden, waardoor nieuwe regels gelden voor toeslagverlening.

- Bij een beleidsdekkingsgraad lager dan 110% mag geen toeslag worden verleend.

- Boven 110% kan toeslag worden verleend als er genoeg vermogen beschikbaar is om de te verlenen toeslag naar verwachting ook in de toekomst te kunnen verlenen.

In de praktijk betekent dit dat volledige toeslagverlening bij het pensioenfonds pas mogelijk is bij een beleidsdekkingsgraad vanaf ongeveer 124% (afhankelijk van de rentestand kan deze grens verschuiven).

Door deze strengere regels is het de komende 10-15 jaar waarschijnlijk niet mogelijk is om de pensioenen gedeeltelijk of volledig aan te passen aan de inflatie.

In de afgelopen jaren zijn de volgende toeslagen verleend:

Inactieve deelnemers

Jaar per 1 jan.	Toeslag	Prijs- stijging oktober (CBS)	Vershil
2018	0,25%	1,47%	1,22%
2017	0,00%	0,00%	0,00%
2016	0,10%	0,39%	0,29%
2015	0,50%	0,70%	0,20%
2014	0,00%	0,90%	0,90%
2013	0,00%	2,00%	2,00%
2012	0,00%	2,30%	2,30%
2011	0,00%	1,40%	1,40%
2010	0,00%	0,40%	0,40%
2009	0,00%	2,50%	2,50%
Achterstand			11,21%

Actieve deelnemers

Jaar per 1 jan.	Prijs- stijging oktober		Verskil
	Toeslag	(CBS)	
2018	0,25%	1,47%	1,22%
2017	0,00%	0,00%	0,00%
2016	0,10%	0,39%	0,29%
2015 ¹⁾	0,00%	0,00%	0,00%
2014	0,00%	0,00%	0,00%
2013	0,00%	0,00%	0,00%
2012	1,25%	1,25%	0,00%
2011	nvt ²⁾		
2010			
2009			
Achterstand			1,51%

1) Tot 2015 werden de pensioenrechten van actieve deelnemers indien mogelijk verhoogd op basis van de loonindex i.p.v. de prijsindex.

2) Tot 2012 was een eindloonregeling van toepassing. Indexatie voor actieve deelnemers is hierbij niet aan de orde.

Op dit moment is er een achterstand in de toeslagverlening van 11,21% voor pensioengerechtigden en gewezen deelnemers. Voor actieve deelnemers is momenteel een achterstand van 1,51%.

Uitvoering

De bevoegdheden van het bestuur zijn vastgesteld in de statuten en in het reglement van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot. bestuursbureau is uitbesteed aan ABB voor Pensioenfondsen B.V. te Rosmalen.

De pensioenadministratie van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot is opgedragen aan AZL N.V. te Heerlen.

De beleggingsadministratie is opgedragen aan KAS BANK N.V. te Amsterdam. Het vermogensbeheer wordt uitgevoerd door Kempen Capital Management N.V. te Amsterdam voor de uitkeringstoezegging en door NN IP B.V. te Amsterdam voor de premietoezegging. De controle van de jaarrekening is uitgevoerd door EY Accountants LLP te Maastricht. De verantwoordelijkheid voor de vaststelling van de voorziening pensioenverplichtingen berust bij Sprenkels en Verschuren te Amsterdam, adviserend actuaire van het pensioenfonds.

De controle van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgevoerd door Triple A Risk Finance Certification te Amsterdam.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds F. Van Lanschot te 's-Hertogenbosch is aan Triple A – Risk Finance Certification B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds F. Van Lanschot, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Dit geldt tevens voor andere actuarissen en deskundigen die werkzaam zijn bij Triple A – Risk Finance Certification B.V.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 7.406.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 370.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik ondermeer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendeekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-personregel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds F. Van Lanschot is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amsterdam, 21 juni 2018

drs. J.J.M. Tol AAG RBA
verbonden aan Triple A – Risk Finance Certification B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds
F. van Lanschot

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening 2017

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot te 's-Hertogenbosch gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot op 31 december 2017 en van het resultaat over 2017 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2017;
- de staat van baten en lasten over 2017;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot (hierna: de stichting) zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 7.600.000
Toegepaste benchmark	0,75% van het pensioenvermogen per 31 december 2017, zijnde het totaal van de technische voorzieningen, de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers en stichtingskapitaal en reserves.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Aangezien de stichting in een herstelsituatie zit maar de beleidsdekkingsgraad per jaareinde niet dichtbij een kritieke grens ligt, hebben wij een percentage van 0,75% gehanteerd.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het bestuur overeengekomen dat wij aan het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 382.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben in vergelijking met voorgaand jaar geen wijzigingen in de kernpunten van onze controle aangebracht.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
Risico	<p>De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling.</p> <p>De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft.</p> <p>De dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in toelichting '[6] Stichtingskapitaal en reserves' van de jaarrekening.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids) dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.</p>

Onze controleaanpak	<p>Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2017 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuarieel rapport van de certificerend actuaris en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.</p> <p>Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maandsdekkingsgraden:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. Dit jaar hebben wij geen key items geïdentificeerd. – Daarnaast heeft de certificerend actuaris een plausibiliteitstoets uitgevoerd op ontwikkeling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaris.
Belangrijke observaties	<ul style="list-style-type: none"> – Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2017.
Waardering en toelichting van beleggingen	
Risico	<p>De beleggingen voor risico pensioenfondsen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet (beurs)genoteerde fondsen.</p> <p>De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities in derivaten. De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsbeleggingen in vastrentende waarden kennen eveneens inherente waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven in paragraaf 'Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling' en een nadere toelichting opgenomen in toelichting '[1] Beleggingen voor risico pensioenfondsen'. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2017 € 970,6 miljoen is belegd in beleggingen die worden verhandeld op een actieve markt. Verder is € 16,3 miljoen belegd in niet-(beurs)genoteerde fondsbeleggingen in vastrentende waarden en € 1,1 miljoen in derivaten.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de beleggingen niet juist gewaardeerd zijn.</p>

<p>Onze controleaanpak</p>	<p>Bij de controle van de beleggingen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van een andere accountant. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel, hebben wij de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de beleggingen, rekening houdend met omvang en risicoprofiel van de beleggingen, en deze vastgelegd in instructies. Daarnaast hebben wij een kwaliteitsreview uitgevoerd met betrekking tot de uitgevoerde werkzaamheden en de uitkomsten daarvan. Door deze werkzaamheden, gecombineerd met de hierna beschreven werkzaamheden, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen verkregen om een oordeel te geven over de jaarrekening.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2017.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Voor beleggingen waarvoor sprake is van een actieve markt is de waardering afgestemd met minimaal één prijsbron. Voor beleggingsfondsen is er sprake van een actieve markt als de intrinsieke waarde dagelijks wordt gepubliceerd en deze intrinsieke waarde de basis is voor dagelijkse toe- en uittreding door beleggers. – Voor beleggingsfondsen waarvoor wij niet zelfstandig kunnen vaststellen dat er sprake is van een actieve markt, zijn de waarderingsgegevens gecontroleerd met gecontroleerde jaarrekeningen 2017 van deze fondsen. Waar deze (nog) niet beschikbaar zijn omvat onze controle aansluiting met de meest recente (niet-gecontroleerde) rapportages van de fondsmanagers, waar van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum, alsmede onderzoek van de uitkomsten van back-testing procedures (met gecontroleerde jaarrekeningen) en de monitoring procedures van de uitvoeringsorganisatie. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.</p>
<p>Belangrijke observaties</p>	<p>Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van niet-(beurs) genoteerde beleggingen per 31 december 2017 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.</p>
<p>Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen</p>	
<p>Risico</p>	<p>De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds betreffen een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap. In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in paragraaf 'Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling' en een nadere toelichting opgenomen in toelichting '[18] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds'. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn.</p>

Onze controleaanpak	<p>Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaris van de stichting. De certificerend actuaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaris heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaris onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2017. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2017:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaris. – Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaris gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn. – Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde basisgegevens te toetsen, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen bij de pensioenuitvoeringsorganisatie, het verrichten van aansluitwerkzaamheden met de pensioenadministratie voor wat betreft de aantallen en de aanspraken en het beoordelen van het verloop en de uitkomsten van de actuariële analyse.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2017 of de toelichting van de technische voorzieningen.

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag, inclusief het voorwoord;
- de overige gegevens;
- andere informatie, bestaande uit: meerjarenoverzicht, visitatiecommissie, verantwoordingsorgaan en de bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van

controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;

- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Maastricht, 21 juni 2018

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. drs. N.A.J. Silverentand RA

Bijlage 1

Personalialia per 31 december 2017

Bestuur

Einde lopende

Benoemd namens het bestuur van het pensioenfonds:

De heer drs. W.S. Zeverijn (19-06-1957)	voorzitter	2018	2e termijn
---	------------	------	------------

Benoemd namens de werkgever:

Mevrouw drs. W. Winkelhuijzen (31-07-1978)	secretaris	2018	1e termijn
--	------------	------	------------

Benoemd namens de actieve deelnemers:

Mevrouw drs. R.F. van der Feltz (16-06-1972)		2018	1e termijn
--	--	------	------------

De heer R. van de Ven (24-02-1962)		2020	1e termijn
------------------------------------	--	------	------------

Benoemd namens gepensioneerden:

De heer mr. R.J.A. Verberne (02-10-1953)		2018	3e termijn
--	--	------	------------

Dagelijks Bestuur

De heer drs. W.S. Zeverijn
Mevrouw drs. W. Winkelhuijzen

Beleggingscommissie

De heer drs. A.J.C. de Ruiter   onafhankelijk lid, tevens voorzitter

Mevrouw drs. R.F. van der Feltz

De heer drs. J.C. Schlukebir   onafhankelijk lid

De heer R. van de Ven

Communicatiecommissie

Mevrouw drs. W. Winkelhuijzen   voorzitter

Mevrouw drs. S.H.T. Monné

De heer mr. R.J.A. Verberne

Mevrouw drs. C.S.W. Wijdeven

Risicomanagementcommissie

De heer mr. R.J.A. Verberne   voorzitter
De heer drs. M.G. Benders

Verantwoordingsorgaan

Benoemd namens de werkgever:

De heer drs. I. Maas

Benoemd namens de werknemers:

De heer J.W.F. Heukensfeldt Jansen MBA   voorzitter
De heer drs. J. Vreugdenhil RBA   secretaris

Benoemd namens pensioengerechtigden:

Mevrouw dr. E. Schols-van Oppen   vicevoorzitter

Visitatiecommissie

Mevrouw L. Duynstee   voorzitter
Mevrouw E. van Kalmthout RBA
De heer S. Nauta (per 1 januari 2018)

Compliance officer

mevrouw mr. E. Hoving-Mobron   Compliance & Advisory

Risicomanager

De heer T. Bottinga   ABB voor pensioenfondsen

Organisatie

Bestuursbureau	Algemeen Bestuursbureau voor pensioenfondsen (ABB voor pensioenfondsen), Rosmalen
Administrateur	AZL N.V., Heerlen
Adviserend Actuaris	Sprenkels & Verschuren, Amsterdam
Fiduciair Manager	Kempen Capital Management B.V., Amsterdam
Vermogensbeheerder premiereregeling	Nationale Nederlanden Investment Partners, Den Haag
Vermogensadministrateur	KAS BANK N.V., Amsterdam
Custodian	KAS BANK N.V., Amsterdam
Accountant	EY Accountants LLP, Maastricht
Certificerend actuaris	Triple A, Amsterdam

Statutaire zetel en inschrijving Kamer van Koophandel

Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot is statutair gevestigd in 's-Hertogenbosch

Hooge Steenweg 29,

5211 JN, 's-Hertogenbosch

De stichting is ingeschreven in het handelsregister onder nummer 41081009.

Overzicht nevenfuncties bestuursleden ultimo 2017

Naam	Nevenfuncties
De heer drs. W.S. Zeverijn	<ul style="list-style-type: none"> – Vice voorzitter SPT – Lid RvT PF Robeco – Lid RvT Bpf medewerkers notariaat – Vz RvT Bpf Woningcorporaties – Lid VC PF Fresenius – Lid Adviesraad IIR
Mevrouw drs. W. Winkelhuijzen	<ul style="list-style-type: none"> – In dienst van Van Lanschot, Directeur Strategie & Corporate development
Mevrouw drs. R.F. van der Feltz	<ul style="list-style-type: none"> – Uitvoerend Bestuurder SBZ – Adviseur VMB-organisatie family office – Lid VC PF Citigroup – Lid RvT PF Robeco
De heer R. van de Ven	<ul style="list-style-type: none"> – In dienst bij Van Lanschot, Wealth Manager V&S – Penningmeester Stichting Kasteelconcerten Heeswijk – Lid RvT Stichting WILLEM TWEE, muziek en beeldende kunst
Dhr. mr. R.J.A. Verberne	<ul style="list-style-type: none"> – Lid Adviescommissie Toeslagdepot CBR – Lid Auditcommissie PF Nederlandse Bisdommen – Lid Pensioencommissie Federatie van Vereniging van Philips Gepensioneerden

Bijlage 2

Risicohouding pensioenfonds

Kwalitatieve risicohouding

Het bestuur van het pensioenfonds heeft een risicobewuste houding. Het pensioenfonds streeft ernaar om de nominale aanspraken waardevast na te komen. Inflatie holt de waarde van de nominale uitkeringen uit en gezien het lange-termijn-karakter van pensioenen is het belangrijk dat de koopkracht van het pensioen via toeslag zo veel mogelijk behouden blijft. Beleggingsrisico kan acceptabel zijn in het streven naar koopkrachtbehoud, zelfs indien dit met zich mee brengt dat de nominale aanspraken op enig moment niet geheel na kunnen worden gekomen.

De mate van risicoacceptatie van het bestuur is onder andere gebaseerd op de volgende kwalitatieve overwegingen:

- Het opgebouwde pensioen vormt na pensionering de belangrijkste bron van inkomen voor deelnemers van het pensioenfonds.
- Het pensioenfonds streeft naar een waardevast pensioen.
- Het pensioenfonds hanteert daarom een dekkingsgraadafhankelijke indexatiestaffel als leidraad voor toeslagverlening. De toeslag-verlening, die volgt uit deze staffel, komt overeen met de wettelijk maximale toegestane toeslagverlening, gegeven de dekkingsgraad.
- Een afgewogen balans tussen te nemen risico's en het naar verwachting te realiseren beleggingsrendement is noodzakelijk om op langere termijn invulling te kunnen geven aan de pensioenambitie. Bij het nastreven van de pensioenambitie dient het bestuur bereid te zijn om beleggingsrisico te nemen met als oogmerk een beleggingsrendement dat hoger is dan de risicovrije marktrente.

- Per 1 januari 2015 is de pensioenregeling gewijzigd in een CDC-regeling. De dekkingsgraadafhankelijke premie is vervangen door een vaste premie van 20,5%.
- Deze premie staat voor vijf jaar vast.
- De uit de uitvoeringsovereenkomst voortvloeiende premieomvang is klein in relatie tot de pensioenverplichtingen, waardoor de sturingskracht van premie-aanpassingen beperkt is.
- Er bestaan geen bijstortverplichtingen bij lage dekkingsgraden.
- Kortingen op de opgebouwde pensioenaanspraken en ingegane uitkeringen en een verlaging van de jaarlijkse pensioenopbouw dienen zoveel mogelijk voorkomen te worden.
- De kans op een dekkingsgraad lager dan het minimaal vereist eigen vermogen dient in de komende 5-10 jaar zoveel mogelijk te worden beperkt.

De risicobereidheid van het bestuur kan worden beïnvloed door de actuele financiële positie van het pensioenfonds. Periodiek wordt beoordeeld of de ambitie van het pensioenfonds nog haalbaar is. Bij de keuze voor een bepaald beleid wordt niet alleen een verwachte ontwikkeling beoordeeld maar worden ook scenario's die gunstiger of minder gunstig zijn dan de verwachte ontwikkeling in de afweging betrokken. De ambitie dient in de meeste scenario's te kunnen worden behaald.

Als de financiële situatie van het pensioenfonds verbetert, wordt bij voorkeur minder risico genomen omdat de ambitie dan in evenveel of meer gevallen haalbaar is met minder risico.

Kwantitatieve risicohouding

De risicohouding wordt geconcretiseerd door de vaststelling van bandbreedtes en risicogrenzen (het vereist eigen vermogen, de grenzen van de haalbaarheidstoets en eigen risicorestricties). Bij een overschrijding vindt er een

beleidsdiscussie plaats. Dit maakt het mogelijk om op een vooraf vastgelegde en objectieve manier te beoordelen of het risico hoger of lager mag zijn dan eerder werd bepaald of hoger of lager is dan vooraf is toegestaan. Bij overschrijding van risicogrenzen zal geen automatische aanpassing van beleid plaatsvinden, maar een kwalitatieve discussie, rekening houdend met de situatie en inzichten van dat moment.

Het bestuur heeft de volgende risicohouding (lange termijn) vastgesteld met betrekking tot het pensioenresultaat:

- Ondergrens 1: Vanuit de situatie waarbij dekkingsgraad gelijk is aan Vereist Eigen Vermogen dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 90%.
- Ondergrens 2: Vanuit de feitelijke dekkingsgraad dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 90%.
- Ondergrens 3: Vanuit de feitelijke dekkingsgraad dient de maximale afwijking ten opzichte van de mediaan in het geval van een "slechtweer scenario" (lees: 5e percentiel) 35% te bedragen

Bij de vaststelling van de ondergrenzen is rekening gehouden met de indexatieachterstand van 9,7% per 31 december 2014 voor inactieven en gepensioneerden en met de voorgeschreven scenarioset zoals door DNB gepubliceerd in het 1e kwartaal van 2015. Indien er op enig moment in de tijd sprake is van een lagere indexatieachterstand of een significante andere voorgeschreven scenarioset kan dit reden zijn om de ondergrenzen te herijken.

Het bestuur heeft de volgende risicohouding (korte termijn) vastgesteld met betrekking tot het vereist eigen vermogen:

- Het vereist eigen vermogen van het pensioenfonds mag niet lager zijn dan 14% en niet hoger dan 23%. Daarnaast heeft het bestuur de volgende risicorestricties gedefinieerd, uitgaande van een 15-jaars horizon en de in de ALM-studie gehanteerde veronderstellingen:
- Onder extreem slechte marktomstandigheden wil het pensioenfonds bij voorkeur niet onder een nominale dekkingsgraad van 90% terechtkomen.

- Het pensioenfonds wil bij voorkeur een koopkrachtverlies in een mediaan scenario van 15% (pensioenresultaat 85%) en in een slecht-weer-scenario van 30% (pensioenresultaat 70%) na 15 jaar voorkomen.
- Het pensioenfonds heeft een lange-termijn-ambitie van volledige toeslag.

Het pensioenfonds realiseert zich dat op middellange termijn naar verwachting geen volledige toeslag zal kunnen worden toegekend.

Bijlage 3

Aangesloten ondernemingen per 31 december 2017

F. van Lanschot Bankiers N.V.

Van Lanschot Chabot B.V.